

Non official translation / Qeyri-rəsmi tərcümə

DAXİLİ HÜQUQİ MÜDAFİƏ VASİTƏLƏRİ İLƏ BAĞLI QABAQCIL TƏCRÜBƏ

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Daxili hüquqi müdafiə vasitələri ilə bağlı qabaqcıl təcrübə*

*(Nazirlər Komitəsi tərəfindən 18 sentyabr 2013-
cü ildə qəbul edilmişdir)*

Avropa Şurasının
İnsan Hüquqları və Qanunun Aliliyi Baş
Direktorluğu, 2013

** Azərbaycan dilinə qeyri-rəsmi tərcümə ingilis dilindəki orijinal mətnin əsasında icra olunmuşdur. Mətn Avropa Şurasının icazəsi ilə tərtib və istifadə edilmişdir. Bu sənəd Avropa Şurası ilə razılaşma əsasında, lakin yalnız tərcüməçinin(lərin)/naşirlərin məsuliyyət daşması ilə dərc olunur. Mətnin tərcüməsi Avropa Şurasının "Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycan tərəfindən icrasının gücləndirilməsinə dəstək" layihəsi çərçivəsində həyata keçirilmişdir.*

Fransız nəşri: Guide de bonnes pratiques en matière de voies derecours internes

Üz qabığındakı foto: © Shutterstock

© Avropa Şurası, 2013 Avropa Şurasının mətbəəsində çap olunmuşdur

Mündəricat

I. Giriş	7
II. Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin ümumi xüsusiyyətləri	11
III. Müəyyən konkret situasiyalara cavab olaraq istifadə edilən hüquqi müdafiə vasitələrinin konkret xüsusiyyətləri	15
A. Azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı hüquqi müdafiə vasitələri	15
1. Azadlıqdan məhrum etmənin qanuniliyi	16
2. Azadlıqdan məhrum etmə kontekstində Konvensiyanın 3-cü maddəsinin iddia edilən pozuntuları ilə bağlı hüquqi müdafiə vasitələri	24
B. Konvensiyanın 2 və 3-cü maddələrinin iddia edilən pozuntuları kontekstində araşdırmalar	31
C. Ölkədən çıxarılmaya qarşı daxili hüquqi müdafiə vasitələri	35
D. Ölkədaxili məhkəmə qərarlarının icra edilməməsinə qarşı hüquqi müdafiə vasitələri	38
IV. Ümumi daxili hüquqi müdafiə vasitələri	45
A. Konstitusiya şikayətləri	46
B. Pozuntunun aradan qaldırılmasına yönələn adi icraat zamanı Konvensiyanın müddələrinə birbaşa istinad edilməsi	51
V. Konvensiyanın milli məhkəmələr və tribunallar tərəfindən nəzərə alınması	55

Avropa Şurasına üzv dövlətlər İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasından irəli gələn öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə dəstək olmaq və kömək etmək məqsədilə bu Bəhdçini qəbul etmişlər. Səmərali hüquqi müdafiə vasitəsi hüququ fərdi hüquqlara hörmət və onların müdafiə edilməsi üçün önəmlidir. O, fərdlərin Strasburqda yerləşən nəzarət mexanizminə, yəni İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə müraciət etməzdən əvvəl tükənməli olan ölkədaxili mexanizmləri bərqərar etməklə subsidiarlıq prinsipini reallaşdırır.

Səmərali hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi bir tərəfdən Məhkəməyə gedib çıxan işlərin sayının azalması nəticəsində Məhkəmənin iş yükünün azaldılmasına imkan verməlidir, digər tərəfdən isə işlərə milli səviyyədə ətraflı baxılması onların Məhkəmə tərəfindən sonradan araşdırılmasını asanlaşdırır. Beləliklə, səmərali hüquqi müdafiə vasitəsi hüququ Konvensiya sistemində milli məhkəmə sistemlərinin fundamental rolunu əks etdirir.

Daxili müdafiə vasitələri ilə bağlı qabaqcıl təcrübəyə dair bu Bəhdçi ümumilikdə səmərali hüquqi müdafiə vasitələrinə şamil olunan fundamental hüquqi prinsipləri və müəyyən konkret situasiyalarda bu vasitələrin və ümumi hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərali olması üçün tələb olunan xüsusiyyətləri əks etdirir. Bu Bəhdçinin əhatə etdiyi konkret situasiyalar həm azadlıqdan məhrum etməyə qarşı hüquqi müdafiə vasitələrinə, həm də tədbirin qanuniliyinə və saxlanma şəraitinə, habelə həbsdə olan şəxslə rəftara; Konvensiyanın 2 və 3-cü maddələrinin iddia edilən pozuntuları kontekstində aparılan araşdırmalara; ölkədən çıxarılmaya qarşı hüquqi müdafiə vasitələrinə; və ölkədaxili məhkəmə qərarlarının icra edilməməsinə qarşı hüquqi müdafiə vasitələrinə aiddir. Bəhdçi həmçinin digər üzv dövlətlərə ilham verə biləcək qabaqcıl təcrübələrdən bəhs edir.

Bundan əlavə, Bəhdçi xatırladır ki, Konvensiya prinsiplərinin və Məhkəmənin presedent hüququnun milli məhkəmələr və tribunallar tərəfindən nəzərə alınması vacibdir və bu baxımdan burada milli təcrübələr qeyd olunur.

I. Giriş

İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 13-cü maddəsində qeyd edilir ki, “bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs, hətta bu pozulma rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədildikdə belə, dövlət orqanları qarşısında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir”. Bu, insan hüquqlarına hörmət öhdəliyi ilə bağlı 1-ci maddə ilə və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icrasına dair 46-cı maddə ilə yanaşı, Konvensiyanın insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin əsasını təşkil edən mühüm maddələrdən biridir.

Konvensiyanın pozulması ilə bağlı iddiaların ölkədaxili səviyyədə həllinə töhfə verməklə, səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hüququ subsidiarlıq prinsipinin praktiki tətbiqində mühüm rol oynayır. Konvensiyanın pozulması ilə bağlı bütün sübuta yetirilən bilən şikayətlər üçün səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi bir tərəfdən Məhkəməyə gedib çıxan işlərin sayının azalması nəticəsində Məhkəmənin iş yükünün azaldılmasına imkan verməlidir, digər tərəfdən isə işlərə milli səviyyədə ətraflı baxılması onların Məhkəmə tərəfindən sonradan araşdırılmasını asanlaşdırır.¹ Bundan əlavə, yeni hüquqi müdafiə vasitələrinin, xüsusən də sistem və ya struktur problemlərinin həlli üçün nəzərdə tutulmuş müdafiə vasitələrinin retrospektiv qaydada tətbiqini təmin etmək Məhkəmədə baxılan şikayətlərin milli səviyyədə həllinə imkan verməklə Məhkəmənin iş yükünü azaltmağa kömək edir.² Faktiki olaraq, Məhkəmə adətən şikayət ərizəsi təqdim edildiyi tarixdə daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməsini qiymətləndirir, amma bununla belə, o, yeni daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqini nəzərə almaqla bu qaydadan kənara çıxa bilər.³ Səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hüququ həm də qabaqlayıcı tədbirlərin qeyri-adekvat olduğu hallarda Konvensiya sistemi üçün milli məhkəmə sistemlərinin fundamental rolunu əks etdirir. Bu baxımdan qeyd etmək

1. Daxili müdafiə vasitələrinin təkmilləşdirilməsinə dair Nazirlər Komitəsinin Rec(2004)6 sayılı Tövsiyəsində bu barədə qeyd edilib.
2. Həddindən artıq uzun sürən icraatlara qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə dair CM/Rec(2010)3 sayılı Tövsiyədə bu barədə qeyd edilib.
3. Misal üçün bax: *İcyer Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 18888/02, 12 yanvar 2006-cı il tarixli qərar, 72-ci bənd; *Fakhrətdinov Rusiyaya qarşı*, ərizələr № 26716/09, 67576/09, 7698/10, 26716/09, 67576/09 və 7698/10, 23 sentyabr 2010-cu il tarixli qərar, 30-cu bənd; *Latak Polşaya qarşı*, ərizə № 52070/08, 12 oktyabr 2010-cu il tarixli qərar.

lazımdır ki, Məhkəmənin presedent hüququ əsasında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğunu müəyyən etmək öhdəliyindən əlavə, dövlətlər Məhkəmənin qərarlarında aşkar edilmiş pozuntuların əsasını təşkil edən problemləri həll etmək kimi ümumi öhdəlik də daşıyırlar.⁴

Təkrarlanan işlərdə, bir qayda olaraq, Məhkəmənin verdiyi qərarlarda, xüsusilə pilot qərarlarda və ya prinsipial qərarlarda gələcək pozuntuların qarşısını almaq üçün zəruri olan ümumi tədbirlər göstərilməklə yanaşı, səmərəli daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiq edilmədiyi də göstərilir. Dövlətlərin Məhkəmə qərarlarını tam və operativ icra etməsi çox vacibdir. Məhkəmənin qeyd etdiyi kimi, əgər dövlətlər səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrini təmin edə bilməsələr, “fərdlər sisteməlik olaraq Strasburqdakı Məhkəməyə müraciət etmək məcburiyyətində qalacaqlar, halbuki onların müraciətlərinə ... ilk növbədə milli hüquq sistemi çərçivəsində baxılmalıdır. Uzunmüddətli perspektivdə Konvensiyanın bərqərar etdiyi insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə səmərəli fəaliyyəti zəifləyə bilər”.⁵

Milli məhkəmələrin və tribunalların məhkəmə araşdırmalarını apararkən və qərarları tərtib edərkən Məhkəmənin presedent hüququnda əks olunmuş Konvensiya prinsiplərini nəzərə almaları da vacibdir. Bu, Konvensiya hüquqlarının pozulmasının aradan qaldırılmasında daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin mümkün qədər səmərəli olmasını təmin edir və Məhkəmə ilə milli məhkəmələr və tribunallar arasında dialoqa töhfə verir.⁶

Konvensiyanın pozulması ilə bağlı səmərəli daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi uzun müddət Avropa Şurasında narahatlıq doğuran məsələ olub və dəfələrlə ən yüksək siyasi səviyyədə, xüsusən də Nazirlər Komitəsində İsveçrənin (İnterlaken, İsveçrə, 18-19 fevral 2010-cu il), Türkiyənin (İzmir, Türkiyə, 26-27 aprel 2011-ci il⁷) və Birləşmiş Krallığın (Brayton, Birləşmiş Krallıq, 19-20 aprel 2012-ci il) sədrliyi ilə keçirilmiş Məhkəmənin gələcəyinə dair yüksək səviyyəli konfranslarda prioritet hesab edilib. Məsələn, Brayton Konfransında qəbul edilmiş Bəyannamədə “iştirakçı dövlətlərin zərurət olduqda Konvensiyadakı hüquq və azadlıqların iddia edilən pozuntularına görə yeni daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin, konkret və ya ümumi xarakter daşımından asılı olmayaraq, tətbiqi məsələsini nəzərdən keçirməklə”, eləcə də “milli

4. Yuxarıda adı çəkilən Rec(2004)6 sayılı Təvsiyədə bu barədə qeyd edilib.

5. Bax: *Kudla Polşaya qarşı*, ərizə № 30210/96, 26 oktyabr 2000-ci il tarixli qərar, 155-ci bənd.

6. Həmçinin Brayton Bəyannaməsinin 12(c) bəndinə bax; Məhkəmə tərəfindən təklif olunan məsləhət rəyləri sisteminin əsasında eyni məntiq dayanır (Brayton Bəyannaməsinin 12(d) bəndi).

7. İzmir Bəyannaməsindən sonrakı fəaliyyət Planının B.1(a) bölməsinə bax.

məhkəmələrin və tribunalların Konvensiyanın müvafiq prinsiplərini nəzərə almasına, həmçinin məhkəmə işlərinin aparılmasında və qərarların tərtib edilməsində Məhkəmənin presedent hüququnu nəzərə almasına imkan yaratmaqla və onları buna təşviq etməklə və xüsusən də milli məhkəmə icraatının müvafiq parametrləri çərçivəsində, lakin lazımsız maneələr olmadan tərəflərə imkan yaratmaqla və Konvensiyanın hər hansı müvafiq müddəalarını və Məhkəmənin hüquq təcrübəsini milli məhkəmələrin və tribunalların diqqətinə çatdırmaqla Konvensiyanın səmərəli icrasını təmin etmək əzmində olduqları” ifadə edilmişdir. Yuxarıda qeyd edilənlərin həyata keçirilməsi üçün Bəyannamədə Nazirlər Komitəsi “daxili hüquqi müdafiə vasitələri ilə bağlı qabaqcıl təcrübəyə dair bələdçi hazırlamağa” dəvət edilmişdir.⁸ Nəticədə Nazirlər Komitəsi İnsan Hüquqları üzrə Rəhbər Komitəyə (CDDH) bu bələdçini hazırlamağı tapşırılmışdır.⁹

Bələdçi iki məqsəd daşıyır. Birincisi, səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə şamil olunan fundamental hüquqi prinsipləri və müəyyən konkret situasiyalarda bu vasitələrin və ümumi hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəli olması üçün tələb olunan xüsusiyyətləri müəyyən etməkdir. İkincisi, digər üzv dövlətlər üçün ilham mənbəyi ola biləcək qabaqcıl təcrübələri müəyyən etməkdir. Amma qabaqcıl təcrübələrin buradakı nümunələri standart nümunələr deyil. Onlar yalnız müəyyən hüquq sistemləri və konstitusiyaya əsasən üçün uyğun ola bilər.

Konvensiyanın 32-ci maddəsinə əsasən, Məhkəmə nəticə etibarilə öz presedent hüququ vasitəsilə Konvensiyanı və onun Protokollarını şərh və tətbiq etmək səlahiyyətinə malikdir. Bu presedent hüququ, xüsusən də Məhkəmənin pilot qərarları və prinsipial qərarları bu Bələdçinin əsas mənbəyidir. Məhkəmənin qərar və qəraradalarının icrası ilə bağlı Nazirlər Komitəsinin qəbul etdiyi aralıq və yekun qətnamələrdə, eləcə də Nazirlər Komitəsinin Məhkəmə qərarlarının icrasına nəzarətə dair illik hesabatlarında zəruri ümumi tədbirlər və qabaqcıl təcrübələr haqqında təlimatlar verir. Nazirlər Komitəsi həmçinin “Daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin təkmilləşdirilməsinə dair” Rec(2004)6 sayılı Təvsiyəsində və “Həddindən artıq uzun sürən icraatlara qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə dair” CM/Rec(2010)3 sayılı Təvsiyəsində səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hüququna toxunmuş və bu sahədə qabaqcıl təcrübəyə dair təlimatlar təqdim etmişdir.

8. Brayton Bəyannaməsinin 9(f)ii bəndinə bax.

9. Bax: Nazirlər Komitəsinin 23 may 2012-ci il tarixli 122-ci sessiyasında qəbul etdiyi qərarlar, 2-ci bənd – İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının nəzarət mexanizminin uzunmüddətli səmərəliliyinin təmin edilməsi. Bələdçi üzərində ilkin iş mətnin hazırlanması üçün seçilmiş qrup tərəfindən yerinə yetirilmişdir. Daha sonra Nazirlər Komitəsinə göndərilməzdən əvvəl mətn Məhkəmə İslahatı üzrə Ekspertlər Komitəsi (DH-GDR) və İnsan Hüquqları üzrə Rəhbər Komitə (CDDH) tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir.

Bələdçi həmçinin CDDH-nin tapşırığın icrası üçün gördüyü işin¹⁰ bir hissəsini təşkil edən təhlil və tövsiyələrin predmeti olmuş İnterlaken və İzmir Bəyannamələrinin müvafiq hissələrinin həyata keçirilməsi üçün görülən tədbirlər haqqında milli hesabatlara, habelə Bələdçinin hazırlanmasının gedişində üzv dövlətlər tərəfindən təqdim edilmiş hər hansı digər müvafiq məlumatlara əsaslanır. Avropa Şurasının digər qurumları tərəfindən görülən işlər də nəzərə alınmışdır. Bununla əlaqədar olaraq, öz daxili sistemlərində zəruri təkmilləşdirmələrin aparılmasında üzv dövlətlərə təlimat və yardım üçün zərurət olduqda onların Hüquq vasitəsilə Demokratiya uyğunda Avropa Komissiyasına (Venesiya Komissiyası) və Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyasına (CEPEJ) müraciət etməsi tövsiyə olunur.

Məqsədəuyğun olduqda Bələdçi tərcümə edilməli və geniş şəkildə, xüsusən də aşağıdakı qurumlar və şəxslər arasında yayılmalıdır:

- milli və regional (bu sahədə səlahiyyətləri olan) qanunvericilik orqanları;
- müxtəlif milli hüquq sistemlərinin təşkilindən asılı olaraq prosesual və ya qanunvericilik islahatları təklif etməyə görə məsul olan qurumlar, məsələn, məhkəmə şuraları;
- məhkəmə orqanları, xüsusilə milli yuxarı instansiya məhkəmələri;
- məhkəmə idarəçiliyinə cavabdeh olan vəzifəli şəxslər, o cümlədən məhkəmə katibləri və qərar və hökmlərin icrası və ya onlara riayət edilməsi məsələləri ilə məşğul olan əməkdaşlar;
- istər milli, istərsə də regional səviyyədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə cavabdeh olan dövlət xidmətlərinin müvafiq əməkdaşları;
- milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, müvafiq prosedurların qeyri-məhkəmə mərhələlərinə cavabdeh olan digər dövlət xidmətlərinin əməkdaşları, xüsusən polis, prokurorluq orqanları, həbsxanaların və ya hər hansı digər saxlanma yerlərinin məsul əməkdaşları.

10. Bax: Nazirlər Komitəsinin 1159-cu iclasında (16 yanvar 2013-cü il) qeyd etdiyi İnterlaken və İzmir Bəyannamələrinin müvafiq hissələrinin həyata keçirilməsi üçün üzv dövlətlər tərəfindən görülən tədbirlər haqqında CDDH-nin hesabatı, CDDH(2012)R76 sayılı sənəd, Əlavə I.

II. Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin ümumi xüsusiyyətləri

Səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hüququnu təsbit edən Konvensiyanın 13-cü maddəsi iştirakçı dövlətlərin üzərinə aşağıdakı öhdəliyi qoyur:

“Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs, hətta bu pozulma rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədildikdə belə, dövlət orqanları qarşısında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir”.

Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, bu maddənin Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə “sıx əlaqəsi” var, belə ki, Məhkəmə işə yalnız bütün daxili hüquqi müdafiə vasitələri tükəndikdən sonra baxa bilər, “bu qayda Konvensiyanın 13-cü maddəsində öz əksini tapmış belə bir ehtimala əsaslanır ki [...], “iddia edilən pozuntu ilə bağlı daxili hüquq müdafiə sistemində səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi mövcuddur”.¹¹ Bununla belə, “35-ci maddənin 1-ci bəndinin tükəndirilməsini tələb etdiyi hüquqi müdafiə vasitələri yalnız o vasitələrdir ki, onlar iddia edilən pozuntu ilə əlaqəlidir və əlçatan və yetərlidir. Belə hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğu təkcə nəzəri cəhətdən deyil, həm də praktikada kifayət qədər aydın olmalıdır”.¹² Bundan başqa, qeyd etmək lazımdır ki, azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəsin onun azadlıqdan məhrum edilməsinin qanuniliyi üçün zəruri olan prosessual və maddi tələblərə riayət edildiyinin yoxlanılması üçün məhkəmədə iş başlatmaq hüququna malik olmasını nəzərdə tutan 5-ci maddənin 4-cü bəndinin bu tələbi 13-cü maddənin ümumi tələblərinə əlavə olaraq xüsusi bir tələbdir.¹³ Bu maddə üzrə öhdəliklərin əhatə dairəsindən bu Bələdçinin 18-ci səhifəsindəki ii bölmədə bəhs edilir. Məhz buna görə də istinad edilmiş presedent hüququ həm də 5-ci maddənin 3 və 5-ci bəndlərinə, habelə 35-ci maddəyə aiddir. Bundan əlavə, Məhkəmə bu qənaətə gəlmişdir ki, müəyyən hallarda Konvensiyanın 2-ci və 3-cü

11. Məhkəmə üçün bax: *McFarlane İrlandiyaya qarşı*, ərizə № 31333/06, Böyük Palatanın 10 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarı, 107-ci bənd.
12. Eyni mənbə.
13. Bax: *Claes Belçikaya qarşı*, ərizə № 43418/09, 10 yanvar 2013-cü il tarixli qərar, 123-cü bənd; *A və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə № 3455/05, Böyük Palatanın 19 fevral 2009-cu il tarixli qərarı, 202-ci bənd.

maddələrindən irəli gələn, baş vermiş pozuntular barədə iddiaların araşdırılmasını tələb edən konkret prosessual öhdəliklər yarana bilər.¹⁴

i. 13-cü maddədə nəzərdə tutulan “hüquqi müdafiə vasitəsi” termininin mənası

Konvensiya səlahiyyətli ölkədaxili orqanların həm müvafiq Konvensiya şikayətini mahiyyəti üzrə araşdırmasına, həm də lazımi müdafiəni təmin etməsinə imkan verəcək “hüquqi müdafiə vasitəsinin” olmasını tələb edir.¹⁵ Hüquq müdafiə vasitəsi yalnız əlçatan və yetərli olduğu halda səmərəli sayılır. Onun mövcudluğu təkcə nəzəri cəhətdən deyil, həm də praktikada kifayət qədər aydın olmalı¹⁶ və o, işin fərdi halları nəzərə alınmaqla həm praktikada, həm də qanunvericilikdə səmərəli olmalıdır.¹⁷ Bununla belə, onun səmərəliliyi ərizəçi üçün əlverişli nəticənin təmin edilməsindən asılı deyil.¹⁸

13-cü maddə hər hansı konkret hüquqi müdafiə vasitəsinə tələb etmir, belə ki, dövlətlər öhdəliklərinə əməl etmələrinin üsulunu seçməkdə müəyyən dərəcədə sərbəstdirlər, amma nəzərdən keçirilən hüququn xarakteri dövlətin təmin etməli olduğu hüquqi müdafiə vasitəsinin növünə təsir göstərir.¹⁹ Hətta bir hüquqi müdafiə vasitəsi 13-cü maddənin tələblərini tamamilə təmin etməsə belə, daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqi müdafiə vasitələrinin məcmusu həmin tələbləri təmin edə bilər.²⁰ Səmərəliliyi qiymətləndirərkən təkcə mövcud formal hüquqi müdafiə vasitələri deyil, həm də onların fəaliyyət göstərdiyi ümumi hüquqi və siyasi kontekst, habelə ərizəçinin fərdi situasiyası nəzərə alınmalıdır.²¹

14. Məhkəmə həmçinin Konvensiyanın 4 və 8-ci maddələri üzrə prosessual öhdəliklər müəyyən etmişdir, amma hazırkı Bələdçidə onlar nəzərdən keçirilməyəcək: müvafiq olaraq, bu qərarlara bax: *Rantsev Kiprə və Rusiyaya qarşı*, ərizə № 25965/04, 7 yanvar 2010-cu il tarixli qərar; və *M.C. Bolqarıstana qarşı*, ərizə № 39272/98, 4 dekabr 2003-cü il tarixli qərar.
15. Bax: *M.S.S. Belçikaya və Yunanıstana qarşı*, ərizə № 30696/09, 21 yanvar 2011-ci il tarixli qərar, 288-ci bənd; *Halford Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə № 20605/92, 25 iyun 1997-ci il tarixli qərar, 64-cü bənd.
16. Bax: *McFarlane İrlandiyaya qarşı*, ərizə № 31333/06, 10 sentyabr 2010-cu il tarixli qərar, 114-cü bənd; *Riccardi Pizzati İtaliyaya qarşı*, ərizə № 62361/00, Böyük Palatanın 29 mart 2006-cı il tarixli qərarı, 38-ci bənd.
17. Bax: *El-Masri “keçmiş Yuqoslaviya respublikası Makedoniyaya” qarşı*, ərizə № 39630/09, 13 dekabr 2012-ci il tarixli qərar, 255-ci bənd; *Kudla Polşaya qarşı*, ərizə № 30210/96, 26 oktyabr 2000-ci il tarixli qərar, 152-ci bənd.
18. Bax: *Kudla Polşaya qarşı* iş üzrə eyni qərar, 157-ci bənd.
19. Bax: *Budayeva və başqaları Rusiyaya qarşı*, ərizə № 15339/02 və s., 20 mart 2008-ci il tarixli qərar, 190-191-ci bəndlər.
20. Bax: *De Souza Ribeiro Fransaya qarşı*, ərizə № 22689/07, 13 dekabr 2012-ci il tarixli qərar, 79-cu bənd; *Kudla Polşaya qarşı* iş üzrə eyni qərar, 157-ci bənd.
21. Bax: *Đorđević Xorvatiyaya qarşı*, ərizə № 41526/10, 24 iyul 2012-ci il tarixli qərar, 101-ci bənd; *Van Oosterwijk Belçikaya qarşı*, ərizə № 7654/76, 6 noyabr 1980-ci il tarixli qərar, 36-40-cü bəndlər.

ii. 13-cü maddədə nəzərdə tutulan “dövlət orqanı” termininin mənası

13-cü maddədə qeyd olunan “dövlət orqanı” məhkəmə orqanı olmaya da bilər, lakin məhkəmə deyilsə, onun səlahiyyətləri və təqdim etdiyi təminatlar həmin orqan qarşısında hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəli olub-olmadığının müəyyən edilməsində əhəmiyyət kəsb edir.²²

iii. 13-cü maddədə nəzərdə tutulan “pozulma” termininin mənası

13-cü maddə iddia edilən hər bir pozuntuya qarşı, onun nə dərəcədə diqqətəlayiq olub-olmamasından asılı olmayaraq, daxili hüquqi müdafiə vasitəsinin mövcudluğunu tələb etmir, belə ki, iddia edilən pozuntu sübuta edilə bilən olmalıdır. Məhkəmə "sübuta edilə bilən" termininin ümumi anlayışını verməmişdir. Bununla belə, o qeyd etmişdir ki, “şəxsin Konvensiyada təsbit edilmiş hüquqların pozulduğuna dair sübuta yetirilə bilən iddiası varsa, o həm bu iddianın həll edilməsi, həm də zərurət olduqda təzminat əldə etmək üçün dövlət orqanı qarşısında hüquqi müdafiə vasitəsinə malik olmalıdır”.²³ İddianın sübuta yetirilə bilən olub-olmaması konkret faktlar və hüquqi məsələnin xarakteri və ya qaldırılan məsələlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir. Məhkəmə onun qarşısında qaldırılan şikayətlərin 13-cü maddə üzrə sübuta yetirilə bilməyəcəyi qənaətinə gəlmək üçün müxtəlif yanaşmalardan istifadə edir. Məhkəmə onun qarşısında qaldırılan şikayətlərin 13-cü maddə üzrə sübuta yetirilə bilməyəcəyi qənaətinə gəlmək üçün müxtəlif yanaşmalardan istifadə edir. O qeyd edə bilər ki, ərizəçilər tərəfindən təqdim olunan sübutlar “pozuntuya dair hər hansı əlaməti” ortaya çıxarmır²⁴ və yaxud onun müvafiq maddənin pozuntusunun baş vermədiyini qənaətinə gəlməsinə səbəb olan mülahizələrə istinad edərək, ərizəçi tərəfindən qaldırılan şikayətin “sübuta yetirilə bilən” olmadığını hesab etdiyini qeyd edə bilər.²⁵

22. Bax: *Kudla Polşaya qarşı* iş üzrə eyni qərar, 157-ci bənd.

23. Bax: *Leander İsveçə qarşı*, ərizə № 9248/81, 26 mart 1987-ci il tarixli qərar, 77-ci bənd.

24. Məhsul üçün bax: *Hüsniyə Tekin Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 50971/99, 25 oktyabr 2005-ci il tarixli qərar.

25. Məhsul üçün bax: *Sevgin və Ince Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 46262/99, 20 sentyabr 2005-ci il tarixli qərar.

III. Müəyyən konkret situasiyalara cavab olaraq istifadə edilən hüquqi müdafiə vasitələrinin konkret xüsusiyyətləri

Hər zaman elə olur ki, 13-cü maddədən irəli gələn öhdəliyin əhatə dairəsi ərizəçi tərəfindən Konvensiya əsasında verilən şikayətin xarakterindən asılı olaraq dəyişir. Beləliklə, bu bölmədə müəyyən konkret situasiyalara cavab olaraq istifadə edilən daxili hüquqi müdafiə vasitəsinin hansı xüsusiyyətlərə malik olması olduğu nəzərdə keçirilir, yəni azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı hüquqi müdafiə vasitələrindən, Konvensiyanın 2 və 3-cü maddələrinin iddia edilən pozuntuları kontekstində aparılan araşdırmalardan, ölkədən çıxarılmaya qarşı hüquqi müdafiə vasitələrindən və ölkədaxili məhkəmə qərarlarının icra edilməməsinə qarşı hüquqi müdafiə vasitələrindən bəhs edilir. Həddindən artıq uzun sürən icraatlara qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə gəldikdə, CM/Rec(2010)3 sayılı müvafiq Tövsiyəyə müraciət edilməlidir, həmin sənədə qabaqçıl təcrübə ilə bağlı təlimatlar əlavə olunmuşdur.

A. Azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı hüquqi müdafiə vasitələri

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin əsas məqsədi insanları özbaşına və ya əsassız həbsdən qorumaqdır.²⁶ 5-ci maddədə nəzərdə tutulan mənada hər hansı şəxsin “azadlığından məhrum edilib-edilmədiyini” müəyyən etmək üçün “başlanğıc nöqtəsi onun konkret situasiyası olmalı və sözügedən tədbirin növü, müddəti, təsirləri və həyata keçirilmə üsulu kimi bir sıra meyarlar nəzərə alınmalıdır”.²⁷ Azadlıqdan məhrum etmə anlayışı həm obyektiv elementi, yəni şəxsin xüsusi məhdud məkanda xeyli müddət həbsdə saxlanmasını, həm də subyektiv elementi, yəni şəxsin sərbəstliyinin bu cür məhdudlaşdırılmasına razılığının olmamasını özündə ehtiva edir.²⁸ Beləliklə, 5-ci maddə bir çox situasiyalarda tətbiq edilir, məsələn,

-
26. Bax: *McKay Birləşmiş Krallıqqa qarşı*, ərizə № 543/03, Böyük Palatanın 3 oktyabr 2006-cı il tarixli qərarı, 30-cu bənd. Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinin geniş təhlili üçün Məhkəmənin Tədqiqat Bölməsi tərəfindən nəşr edilmiş "5-ci maddə üzrə bələdçi"yə bax.
 27. Bax: *Guzzardi İtaliyaya qarşı*, ərizə № 7367/76, 6 noyabr 1980-ci il tarixli qərar, 92-ci bənd.
 28. Bax: *Stanev Bolqarıstana qarşı*, ərizə № 36760/06, Böyük Palatanın 17 yanvar 2012-ci il tarixli qərarı, 117-ci bənd.

psixiatriya müəssisəsində və ya sosial müəssisədə,²⁹ yaxud hava limanının tranzit zonalarında saxlanma³⁰ situasiyalarında, həmçinin polis bölməsində dindirilmə situasiyalarında³¹ və şəxsin polis tərəfindən dayandırıldığı və üzərində və ya əşyalarında axtarış aparıldığı situasiyalarda,³² yaxud ev dustaqlığı zamanı³³ tətbiq edilir.

Azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı daxili hüquqi müdafiə vasitələri həm tədbirin qanuniliyinə, həm də saxlanma şəraitinə, o cümlədən həbsdə olan şəxsə qarşı rəftara aid olmalıdır.

1. Azadlıqdan məhrum etmənin qanuniliyi

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün təmin edilməli olan prosessual təminatlara bunlar daxildir: 5-ci maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulduğu kimi, cinayət törətməkdə şübhəli bilindiklərinə görə tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxslərin dərhal hakim yanına gətirilməsi və işinə ağılabatan müddətdə baxılması və ya məhkəməyə qədər azad edilməsi hüququ; 5-ci maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulduğu kimi, həbsdə olan hər kəsin həbsdə saxlanmasının qanuniliyinin məhkəmə tərəfindən tez bir zamanda yoxlanılması hüququ; və 5-ci maddənin 5-ci bəndində nəzərdə tutulduğu kimi, qanunsuz həbsə görə kompensasiya hüququ.

İ. Cinayət törətməkdə şübhəli bilindiklərinə görə tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxslərin dərhal hakim yanına gətirilməsi və işinə ağılabatan müddətdə baxılması və ya məhkəməyə qədər azad edilməsi hüququ (5-ci maddənin 3-cü bəndi)

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi şəxsin tutulmasından və ya həbsə alınmasından dərhal sonra hakimin yanına gətirilməsi öhdəliyindən hər hansı mümkün istisnalar nəzərdə tutmur.³⁴ Məsələyə hakim tərəfindən baxılması avtomatik baş verməli və həbsə alınmış şəxsin bunun üçün müraciət etməsindən asılı olmamalıdır ki,³⁵ bunda da məqsəd pis rəftara məruz qalan şəxslərin həbsdə saxlanmalarına hakim tərəfindən baxılması üçün müraciət etmək iqtidarında olmadıqları halların qarşısını almaqdır; eyni sözlər həssas kateqoriyalara aid olan

-
29. Misal üçün bax: *Stanev Bolqarıstana qarşı; Storck Almaniya qarşı*, ərizə № 61603/00, 16 iyun 2005-ci il tarixli qərar.
 30. Misal üçün bax: *Amuur Fransaya qarşı*, ərizə № 19776/92, 25 iyun 1996-cı il tarixli qərar.
 31. Misal üçün bax: *Creanga Rumıniya qarşı*, ərizə № 29226/03, Böyük Palatanın 23 fevral 2012-ci il tarixli qərarı.
 32. Misal üçün bax: *Foka Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 28940/95, 24 iyun 2008-ci il tarixli qərar.
 33. Misal üçün bax: *Lavents Latviyaya qarşı*, ərizə № 58442/00, 28 noyabr 2002-ci il tarixli qərar.
 34. Bax: *Berqmann Estoniyaya qarşı*, ərizə № 38241/04, 29 may 2008-ci il tarixli qərar, 45-ci bənd.
 35. Bax: *McKay Birləşmiş Krallığa qarşı*, 34-cü bənd.

digər tutulmuş şəxslərə, məsələn, əqli qüsuru olanlara³⁶ və ya hakimin dilini bilməyənlərə³⁷ də aid edilə bilər. Hakimler qərəzsiz və müstəqil olmalıdırlar.³⁸ Onlar qərar verməzdən əvvəl yanlarına gətirilən şəxsi dinləməli³⁹ və həbsə yenidən baxılması üçün verilmiş ərizəni mahiyyəti üzrə araşdırmalıdırlar.⁴⁰ Şəxsin həbsinə haqq qazandıran heç bir səbəb yoxdursa, hakimə onun azad edilməsi barədə qərar vermək səlahiyyəti verilməlidir.⁴¹

5-ci maddənin 3-cü bəndinin ikinci hissəsi milli məhkəmələrin şəxsin həbsdə saxlanmasının zəruriliyini nəzərdən keçirməsini tələb edir ki, bunda da məqsəd ondan ibarətdir ki, işin halları şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə daha haqq qazandırmırsa, onun azadlığa buraxılması təmin edilsin. Şəxsin həbsdə saxlanmasının bu və ya digər dərəcədə avtomatik olaraq davam etdirilməsi bu bənddə nəzərdə tutulmuş təminatlara ziddir. Sübutetmə yükü tutulmuş şəxslərin üzərinə qoyula bilməz və onlar azad edilmələri üçün əsasların mövcud olduğunu sübut etməyə məcbur edilə bilməz.⁴²

Qabaqcıl təcrübə nümunəsi

□ Ermənistanın cinayət qanunvericiliyi istintaq zamanı həbsdə saxlanma ilə məhkəmə araşdırması zamanı həbsdə saxlanma arasında fərq qoyur. Hər dəfə məhkəmənin qərarı ilə iki aydan çox olmayan müddətə uzadıla bilər və bu uzadılmaların sayı müəyyən kəmiyyətlə məhdudlaşdırılan istintaq dövründəki həbsdən fərqli olaraq, məhkəmə araşdırması dövründə həbsdə saxlanmanın maksimum müddəti müəyyən edilmir. Birinci instansiya məhkəməsi təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə araşdırması zamanı həbsdə saxlanması barədə qərar qəbul etdikdən sonra öz təşəbbüsü ilə bu məsələyə sonradan yenidən baxmağa borclu deyil. Lakin Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 65 və 312-ci maddələrinə əsasən, müdafiə tərəfinin vəsatəti ilə birinci instansiya məhkəməsi həbs qətimkan tədbirini başqa qətimkan tədbiri ilə əvəz edə bilər. Strasburq Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, 5-ci maddənin 3-cü bəndinin iddia edilən pozuntusuna münasibətdə bu cür vəsatətin verilməsinin mümkünlüyü səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilə bilər.⁴³

36. Eyni qərara bax.

37. Bax: *Ladent Polşaya qarşı*, 74-cü bənd.

38. Məsəl üçün bax: *Brineat İtaliyaya qarşı*, 21-ci bənd.

39. Məsəl üçün bax: *Schiesser İsveçrəyə qarşı*, 31-ci bənd.

40. Bax: *Krejčír Çex Respublikasına qarşı*, 89-cü bənd.

41. Bax: *Assenov Bolqarıstana qarşı*, 146-cı bənd.

42. Bax: *Bykov Rusiyaya qarşı*, ərizə № 4378/02, Böyük Palatanın 10 mart 2009-cu il tarixli qərarı, 66-cı bənd.

43. Bax: *Martirosyan Ermənistanına qarşı*, ərizə № 23341/06, 5 fevral 2013-cü il tarixli qərar.

ii. Şəxsin həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququ (5-ci maddənin 4-cü bəndi)

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, “tutulma və ya həbsə alınma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəs onun həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququna və əgər onun həbsi məhkəmə tərəfindən qanunsuz hesab edilibsə, azad edilmək hüququna malikdir”. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxslər bu cür azadlıqdan məhrum edilmələrinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada “qanuni” olması üçün zəruri olan prosessual və maddi hüquqi şərtlərin məhkəmə tərəfindən baxılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər.⁴⁴ Bu cür baxış üçün müraciət etmək imkanı həmin şəxs həbsə alındıqdan sonra mümkün qədər tez bir zamanda təklif olunmalı və zərurət olduqda bu təklif sonradan ağılabatan dövriliklə təkrarlanmalıdır.⁴⁵ Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin müraciət etməli olduğu məhkəmə müstəqil məhkəmə orqanı olmalıdır.⁴⁶ İkinci instansiya varsa, prinsipə, tutulmuş şəxslərə birinci instansiyaya müraciətlərində olduğu kimi eyni şərtlərlə apellyasiya şikayəti vermək imkanı verilməlidir, o cümlədən icraatın “təxirə salınmadan” aparılması təmin edilməlidir.⁴⁷

5-ci maddənin 4-cü bəndində ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ ilə bağlı Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində göstərilənlərdən fərqli olan xüsusi prosessual təminatlar var. O, qeyd edilən sonuncu bəndə münasibətdə konkret xarakterli müddəadır,⁴⁸ eləcə də səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hüququna dair 13-cü maddənin daha ümumi xarakterli tələblərinə münasibətdə konkret xarakterli müddəadır.⁴⁹ 5-ci maddənin 4-cü bəndində qeyd olunan icraat məhkəmə xarakteri daşmalı və sözügedən azadlıqdan məhrum etmə tədbirinin xarakterinə uyğun müəyyən prosessual təminatların mövcud olmasını təmin etməlidir.⁵⁰ Şəxsin həbsə alınması 5-ci maddənin məhkəməyəqədər həbsi əhatə edən 1(c) bəndinin tətbiq dairəsinə düşürsə, o halda dinləmə keçirilməsi tələb olunur. Həbsə alınmış şəxsin ya şəxsən, ya da zəruri hallarda

-
44. Mısal üçün bax: *İdalov Rusiyaya qarşı*, ərizə № 5826/03, Böyük Palatanın 22 may 2012-ci il tarixli qərarı.
 45. Bax: *Molotchko Ukraynaya qarşı*, ərizə № 12275/10, 26 aprel 2012-ci il tarixli qərar, 148-ci bənd; *Kurt Türkiyəyə qarşı*, 25 may 1998-ci il tarixli qərar, 123-cü bənd.
 46. Bax: *Stephens Maltaya qarşı (№ 1)*, ərizə № 11956/07, 21 aprel 2009-cu il tarixli qərar.
 47. Bax: *Kucera Slovakiyaya qarşı*, ərizə № 48666/99, 17 iyul 2007-ci il tarixli qərar, 107-ci bənd; *Smatana Çex Respublikasına qarşı*, ərizə № 18642/04, 27 sentyabr 2007-ci il, 128-ci bənd – bu işdə Məhkəmə 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq azad edilmə haqqında ərizəyə baxarkən bu prinsipi üçüncü instansiya məhkəməsinə tətbiq etdi.
 48. Bax: *Claes Belçikaya qarşı*, 123-cü bənd.
 49. Bax: *A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 202-ci bənd; *Claes Belçikaya qarşı*, 123-cü bənd.
 50. Bax: *İdalov Rusiyaya, qarşı*, 161-ci bənd.

nümayəndə vasitəsilə dinlənilməsinin mümkünlüyü fundamental təminatdır.⁵¹ Bununla belə, 5-ci maddənin 4-cü bəndi həbsə alınmış şəxsin həbs müddətinin uzadılması barədə qərardan hər dəfə şikayət verdikdə onun dinlənilməsinə tələb etmir, hərçənd ki, ağlabatan zaman aralığı ilə dinlənilmək hüququ mövcuddur.⁵³

Proses çəkişmə xarakteri daşmalı və “tərəflərin bərabərliyi” prinsipi həmişə tərəflərə münasibətdə təmin etməlidir.⁵⁴ Həbslərinin qanuniliyinə dair qərar qəbul edilməsi üçün məhkəmədə icraata başlamaq hüququ olan şəxslər azadlıqdan məhrum edilmələrinin səbəbləri barədə dərhal və adekvat şəkildə məlumatlandırılmadıqca bu hüquqdan səmərəli şəkildə istifadə edə bilməyəcəklər.⁵⁵ Məhkəməyəqədər həbs zamanı azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin onlara qarşı irəli sürülən ittihamların əsasını təşkil edən elementləri mübahisələndirməsinə real imkan yaradılmalıdır. Bu tələb o deməkdir ki, məhkəmə şahidləri dinləməlidir.⁵⁶ Məhkəmə həmçinin göstəriş verə bilər ki, həbsə alınmış şəxsə və ya onun nümayəndəsinə ittihamın əsaslandığı istintaq materialındakı sənədlərlə tanış olmaq imkanı yaradılsın.⁵⁷

Məhkəmə əqli qüsurlu şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə nəzarəti tənzimləyən prinsipləri müəyyən etmişdir.⁵⁸ Azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəsə samil edilən təminatlara əlavə olaraq, psixi pozuntuları səbəbindən yetərincə müstəqil fəaliyyət göstərmək iqtidarında olmayan şəxslər üçün faktiki olaraq xüsusi prosesual təminatlar zəruri ola bilər.⁵⁹ Həbsə alınması ilə nəticələnən icraatda nə şəxsən, nə də nümayəndəsi vasitəsilə iştirak etmiş şəxsin həmin icraatın 5-ci maddənin 4-cü bəndinin pozuntusunu təşkil etdiyini iddia etmək üçün əsasları var.⁶⁰

Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan elan edilmiş şəxsə onu təmsil etmək üçün vəkilin təyin olunduğu barədə məlumat verilməzsə və vəkillə heç vaxt görüşməzsə, bu cür

51. Eyni qərara bax.

52. Bax: *Saghinadze və başqaları Gürcüstana qarşı*, ərizə № 18768/05, 27 may 2010-cu il, 150-ci bənd.

53. Bax: *Altunok Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 31610/08, 29 noyabr 2011-ci il tarixli qərar, 53-cü bənd; *Catal Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 26808/08, 17 iyul 2012-ci il tarixli qərar, 33-cü bənd.

54. Bax: *A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 204-cü bənd.

55. Bax: *Van der Leer Niderlanda qarşı*, ərizə № 11509/85, 21 fevral 1990-cı il tarixli qərar, 28-ci bənd.

56. Bax: Turcan və Turcan Moldovaya qarşı, ərizə № 39835/05, 23 oktyabr 2007-ci il tarixli qərar, 67-70-ci bəndlər.

57. Bax: Komeykova Ukraynaya qarşı, ərizə № 39884/05, 19 yanvar 2012-ci il tarixli qərar, 68-ci bənd.

58. Bax: *Mihailovs Latviyaya qarşı*, ərizə № 35939/10, 22 yanvar 2013-cü il, 154-cü bənd; *Megyeri Almaniyaya qarşı*, ərizə № 133770/88, 12 may 1992-ci il tarixli qərar, 22-ci bənd.

59. Bax: *Claes Belçikaya qarşı*, 128-ci bənd.

60. Bax: Winterwerp Hollandiyaya qarşı, ərizə №6301/73, 24 oktyabr 1979-cu il tarixli qərar, 61-ci bənd.

azadlıqdan məhrum edilmə də hüquqa zidd xarakterli hesab olunur.⁶¹ Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs elan edilən və buna görə də həbsinə aid məsələlərə şəxsən nəzarət edə bilməyən şəxslər üçün avtomatik məhkəmə nəzarəti tələb olunmalıdır.⁶² Faktiki olaraq şəxsin şəxsən və ya nümayəndə vəsaitilə məhkəməyə müraciət etmək və məhkəmə tərəfindən dinlənilmək imkanına malik olması çox vacibdir. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, bu prinsiplər həm həbsə məhkəmə orqanı tərəfindən sanksiya verildiyi halda, həm də təcridxanaya yerləşdirmənin təşəbbüskarı fiziki şəxs, yəni əqli qüsuru olan şəxsin qəyyumu olduqda və qeyri-məhkəmə orqanının sanksiyası olduqda tətbiq edilir.⁶³ Həbsxananın psixiatriya bölməsində saxlanmaya gəldikdə, hüquqi müdafiə vasitəsi 5-ci maddənin 4-cü bəndinin tələblərinə cavab verə bilsə də, nəzarət orqanı həbsdə saxlanma yerində münasib şəraitin olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün oraya baş çəkməkdən imtina etdiyi halda həbs qərarına yenidən baxılması səmərəsiz sayılacaq, belə ki, həbsdə saxlanmanın qanuni sayılması üçün saxlanma şəraiti vacib şərtidir.⁶⁴

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər həbslərinin qanuniliyi məsələsi barədə təxirə salınmadan məhkəmə qərarının qəbul edilməsi imkanına və həbsin qanunsuz olduğu sübut edilərsə, həbsə xitam verilməsi barədə məhkəmə qərarının çıxarılması imkanına malik olmalıdırlar.⁶⁵ Məhkəmənin həbsin qanuniliyi ilə bağlı qərar verməsinin operativliyi azadlığa buraxılma haqqında vəsatət verildiyi andan başlayan və ərizəçinin həbsinin qanuniliyinin yekun qərarla müəyyən edilməsi ilə bitən müddət əsasında qiymətləndirilə bilər.⁶⁶ Məhkəmə qərarının təxirə salınmadan çıxarılması tələbinin yerinə yetirilib-yetirilmədiyini yoxlamaq üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində və 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş ağılabatan müddətdə məhkəmə araşdırması tələbi ilə bağlı əhəmiyyətli rol oynayan amillərlə müqayisə oluna bilən amillər, yəni aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: icraatın mürəkkəbliyi, dövlət orqanlarının və ərizəçinin davranışı və baxılan məsələnin ərizəçi üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olması.⁶⁷

61. Bax: *Beiere Latviyaya qarşı*, ərizə № 30954/05, 29 noyabr 2011-ci il, 52-ci bənd.

62. Bax: *Shtukaturov Rusiyaya qarşı*, ərizə № 44009/05, 27 mart 2008-ci il tarixli qərar, 123-cü bənd.

63. Bax: *Mihailovs Latviyaya qarşı*, 155-ci bənd.

64. Bax: *Claes Belçikaya qarşı*, 131-134-cü bəndlər.

65. Bax: *Idalov Rusiyaya qarşı*, 154-ci bənd.

66. Bax: *Sanchez-Reisse İsviçərəyə qarşı*, ərizə № 9862/82, 21 oktyabr 1986-cı il tarixli qərar, 54-cü bənd.

67. Bax: *Mooren Almaniyaya qarşı*, ərizə № 11364/03, Böyük Palatanın 9 iyul 2009-cu il tarixli qərarı, 106-cı bənd.

Qabaqcıl təcrübə nümunələri

□ Deportasiya mərkəzinə yerləşdirmə və həbs müddətinin uzadılması ilə bağlı işdə Məhkəmə hesab etdi ki, şəxsin ölkədən çıxarılmasının mümkünlüyünün və buna nail olmaq üçün hakimiyyət orqanları tərəfindən atılan addımların Estoniyanın daxili məhkəmələri tərəfindən qiymətləndirilərək şəxsin həbs müddətinin hər iki aydan bir uzadılması faktı ərizəçi üçün mühüm prosesual təminatdır. Həqiqətən, “Ölkəni tərk etmək və ölkəyə girişin qadağan edilməsi haqqında” Qanunda nəzərdə tutulur ki, əcnəbi həbs edildikdən sonra 48 saat ərzində ölkədən çıxarılmasını başa çatdırmaq mümkün olmadıqda, ölkədən çıxarılan qədər məhkəmənin icazəsi əsasında deportasiya mərkəzinə yerləşdirilə bilər, lakin yerləşdirilmənin müddət iki aydan çox olmamalıdır. Həmin müddət ərzində ölkədən çıxarmanı həyata keçirmək mümkün olmadıqda, inzibati məhkəmə həbsin müddətini ölkədən çıxarma icra olunana qədər və ya əcnəbi azad edilənə qədər hər dəfə iki ayadək uzadır. Bundan başqa, İnzibati Məhkəmə İcraatı Məcəlləsinə əsasən, inzibati işlər üzrə hakim inzibati tədbirin görülməsinə icazə verir və onun müddətini uzadır, inzibati tədbiri əsaslı elan edir və ya inzibati tədbirin görülməsinə icazəni ləğv edir. Bu qərarlardan şikayət verilə bilər. Bu o deməkdir ki, həbsin əsaslarının məhkəmə tərəfindən müntəzəm yoxlanılmasına təminat verən hüquqi müdafiə vasitəsi mövcuddur.⁶⁸

□ Ekstradisiya edilməli olan şəxsin Estoniyada müvəqqəti həbsi kontekstində Məhkəmə hesab etdi ki, həbsin qanuniliyinin yoxlanılması iki aylıq həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı qərara daxil edilib. Bundan başqa, həbs müddətinin uzadılması üçün əsas təşkil edən ekstradisiyanın qanuniliyinə dair qərar da həbsin qanuniliyinə yenidən baxılmasını özündə ehtiva edir. Sonuncu məhkəmə qərarında dəqiq müəyyən edilmiş müddətin olmamasına baxmayaraq, Məhkəməni bu fakt qane etdi ki, Estoniya Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 447-ci maddəsinin 7-ci bəndində ekstradisiyaya qədər həbs müddətinin maksimum müddəti kimi bir il müəyyən edilib. Əgər daxili məhkəmələr ekstradisiyanın hüquqi cəhətdən qeyri-mümkün olduğunu müəyyən etsəydilər və ya hakimiyyət orqanları şəxsin həbsindən sonra bir il ərzində ekstradisiyanı yekunlaşdırma bilməsəydilər, həmin şəxs azad ediləcəkdə. Beləliklə, Məhkəmə hesab etdi ki, həbsin qanuniliyinin yoxlanılması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin tələblərinə uyğundur.⁶⁹

□ Rumuniyada məhkəmə araşdırması zamanı, əgər işin halları hələ də azadlıqdan məhrum etməyə haqq qazandırsa, səlahiyyətli məhkəmə orqanı öz səlahiyyətinə uyğun olaraq hər 60 gündən bir həbsin qanuniliyini yoxlayır. Səlahiyyətli məhkəmə orqanı həbsin qanunsuz olduğunu və ya artıq buna zərurət olmadığını hesab edərsə, həbs tədbirini ləğv edir və şəxsin dərhal azadlığa buraxılması barədə qərar çıxarır. Bu qərardan hüquqi məsələlərlə bağlı şikayət verilə bilər, şikayət verildikdən sonra üç

68. Bax: *Dolinskiy Estoniyaya qarşı*, ərizə № 14160/08, 2 fevral 2010-cu il tarixli qərardad.

69. Bax: *Taylor Estoniyaya qarşı*, ərizə № 37038/09, 26 iyun 2012-ci il tarixli qərardad.

gün ərzində ona baxılmalıdır. Məhkəmə qərara almışdır ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndində tələb olunduğu kimi həbsin qanuniliyinin yoxlanılması birinci instansiya məhkəməsinin qərarına və sonradan şəxsi təqsirkar elan edən hökmə daxildir, cinayətin hüquqi cəhətdən sübut edilməsi ərizəçinin həbsinin davam etdirilməsinə haqq qazandırmaq üçün kifayətdir.⁷⁰ Həbsdə saxlanmanın qanuniliyinin yoxlanılması birinci instansiya məhkəməsinin bu məsələni hərtərəfli təhlil etdiyi halda səmərəli sayılır və hüquqi məsələlər üzrə apellyasiya şikayəti bu yoxlamanın əlavə təminatıdır, şikayətə baxılma müddəti bu yoxlamanın səmərəliliyinə təsir göstərmir.⁷¹

iii. Qanunsuz həbsə görə kompensasiya hüququ (5-ci maddənin 5-ci bəndi)

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 5-ci bəndinə əsasən, “bu maddənin müddələrinin pozulması ilə tutulmağa və ya həbsə alınmağa məruz qalan hər kəsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququ var”. Kompensasiya hüququ 5-ci maddənin digər bəndlərindən birinin pozuntusunun ya milli hakimiyyət orqanı, ya da Məhkəmənin özü tərəfindən müəyyən edilməsini nəzərdə tutur.⁷² Bu, milli məhkəmələr qarşısında birbaşa qaldırıla bilən və təmin edilə bilən kompensasiya hüququnu doğurur.⁷³ Kompensasiya hüququnun təmin ediləcəyinə kifayət qədər əminlik olmalı,⁷⁴ kompensasiya həm nəzəri cəhətdən,⁷⁵ həm də praktikada mümkün olmalıdır.⁷⁶ Qanunsuz həbsə görə kompensasiya təyin edilməsinin səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilməsi üçün o, məhbusun yekun qərarla bəraət almasından və ya azad edilməsindən asılı olmamalıdır.⁷⁷ Milli hakimiyyət orqanları öz milli qanunlarını həddindən artıq formalizm olmadan şərh və tətbiq etməlidirlər.⁷⁸ Məsələn, 5-ci maddənin 5-ci bəndi Razılığa gələn Dövlətlərin kompensasiya təyin edilməsini müvafiq şəxsin pozuntu nəticəsində məruz qaldığı zərəri sübut edə bilməsindən asılı etmələrini qadağan etmir, amma qeyri-qanuni həbs nəticəsində dəymiş mənəvi zərərin sübutunu tələb etməkdə həddən artıq formalizmə yol

70. Bax: *Negoescu Rumuniyaya qarşı*, ərizə № 55450/00, 17 mart 2005-ci il tarixli qərardad.

71. Bax: *Lapusan Rumuniyaya qarşı*, ərizə № 29723/03, 3 iyun 2008-ci il, 45-46-cı bəndlər, *Ceuta Rumuniyaya qarşı*, ərizə № 1136/05, 6 noyabr 2012-ci il tarixli qərardad, 25-ci bənd.

72. Bax: *N. C. İtaliyaya qarşı*, ərizə № 24952/94, Böyük Palatanın 18 dekabr 2002-ci il tarixli qərarı, 49-cu bənd.

73. Bax: *A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 229-cu bənd.

74. Bax: *Ciulla İtaliyaya qarşı*, ərizə № 11152/84, 22 fevral 1989-cu il tarixli qərar, 44-cü bənd.

75. Bax: *Dubovik Ukraynaya qarşı*, ərizə № 33210/07, 15 oktyabr 2009-cu il tarixli qərar, 74-cü bənd.

76. Bax: *Chitayev və Chitayev Rusiyaya qarşı*, ərizə № 59334/00, 18 yanvar 2007-ci il tarixli qərar.

77. Bax: *Nechiporuk və Yonkalo Ukraynaya qarşı*, ərizə № 42310/04, 21 aprel 2011-ci il tarixli qərar, 231-ci bənd.

78. Bax: *Houtman və Meeus Belçikaya qarşı*, ərizə № 22945/07, 17 mart 2009-cu il tarixli qərar, 44-cü bənd.

verilməsi kompensasiya hüququ ilə bir araya sığır.⁷⁹ Təyin edilmiş kompensasiyanın məbləği oxşar işlərdə Məhkəmənin təyin etdiyi məbləğdən əhəmiyyətli dərəcədə aşağı ola bilməz.⁸⁰ Nəhayət, məhkəməyə qədər həbs müddətinin cəza müddətinə hesablanması 5-ci maddənin 5-ci bəndində tələb olunan kompensasiya hesab edilmir.⁸¹

Qabaqcıl təcrübə nümunələri

□ Rumınyada Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 504-cü maddəsi qanunsuz həbsə görə kompensasiya hüququnu nəzərdə tutur. Bu maddəyə görə, aşağıdakı şəxslər kompensasiya almaq hüququna malikdirlər: bəraət hökmü çıxarıldıqda, məhkum edilmiş şəxs; qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edilmiş və ya azadlığı qanunsuz məhdudlaşdırılmış şəxs; yaxud məsuliyyətə cəlb etmə üçün qanunla müəyyən edilmiş müddət başa çatdıqdan, amnistiya aktı qəbul edildikdən və ya cinayət dekriminalaşdırıldıqdan sonra azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs. Azadlıqdan məhrum etmənin və ya azadlığın məhdudlaşdırılmasının qanunsuz olması müvafiq hallarda aşağıdakılarla təsdiqlənir: prokurorun azadlıqdan məhrum etmə və ya məhdudlaşdırma tədbirini ləğv edən qərarı ilə, prokurorun cinayət təqibinə xitam verən qərarı ilə və ya azadlıqdan məhrum etmə və ya məhdudlaşdırma tədbirinin ləğvi barədə, yaxud yekun bəraət hökmünün çıxarılması və ya cinayət işinə xitam verilməsi haqqında məhkəmə qərarı ilə. Məhkəmə həbsin qanunsuzluğu barədə ilkin qərar çıxarıldığı halda bu hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəli olduğu qənaətinə gəlmiş və vurğulamışdır ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi Cinayət Prosesual Məcəlləsinin müddəalarının məhkəmə səhvinin bütün formalarını əhatə edən müddəalar kimi şərh edilməli olduğunu hesab edib və məhkəmələr tərəfindən Mülki Məcəllənin cinayət məsuliyyətinə dair 998 və 999-cu maddələrini tətbiq etmək və Cinayət Prosesual Məcəlləsindəki boşluqların doldurulması üçün birbaşa Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 5-ci bəndini tətbiq etmək tendensiyası mövcuddur.⁸² Bununla belə, Məhkəmə qeyd edib etmişdir ki, o, həbsin qanunsuzluğuna dair ilkin qərar olmadığı halda bu hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəsizliyi barədə əvvəlki qeydlərini şübhə altına almır.⁸³

□ Slovakiyada "Dövlətin məsuliyyəti haqqında" Qanun dövlət orqanları tərəfindən vurulmuş maddi və mənəvi zərərin ödənilməsi tələblərinə aiddir və qabaqlayıcı həbs tədbiri nəticəsində zərər yetirilməsi halları da buraya daxildir. Zərərin ödənilməsi ilə bağlı tələblər ümumi məhkəmələrin yurisdiksiyasına aiddir. Üstəlik, Konstitusiyanın

79. Bax: *Danev Bolqarıstana qarşı*, ərizə № 9411/05, 2 sentyabr 2010-cu il tarixli qərar, 34-35-ci bəndlər.
80. Bax: *Ganea Moldovaya qarşı*, ərizə № 2474/06, 17 may 2011-ci il tarixli qərar.
81. Bax: *Wloch Polşaya qarşı (№2)*, ərizə № 33475/08, 10 may 2011-ci il tarixli qərar, 32-ci bənd.
82. Bax: *Tomuleț Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 1558/05, 16 noyabr 2010-cu il tarixli qərarad.
83. Bax: *Tomuleț Rumıniyaya qarşı*; *Ogić Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 24708/03, 27 may 2010-cu il, 56-cı bənd; *Degeratu Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 35104/02, 6 iyul 2010-cu il, 59-cu bənd.

127-ci maddəsinə əsasən Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-4-cü bəndlərində nəzərdə tutulmuş hüquqların pozulması nəticəsində dəymiş ziyanə görə kompensasiyanın təyin edilməsi ilə nəticələnmə bilən daha bir prosedur da mövcuddur. Məhkəmə bu qənaətə gəlmişdir ki, müəyyən hallarda ölkədaxili qanunvericiliyin bu iki müddəasının birgə tətbiqi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 5-ci bəndinin tələblərinə uyğundur.⁸⁴

iv. Saxlama faktını etiraf etmədən şəxsi həbsdə saxlama

Şəxsin həbsə alınması etiraf edilmədən həbsdə saxlanması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin xüsusilə kobud pozuntusunu təşkil edir.⁸⁵ Şəxsi həbsdə saxlayan orqanlar onun harada olması barədə məlumat verməlidirlər. Məhkəmə hesab edir ki, 5-ci maddə hakimiyyət orqanlarından fərdləri “itkin düşmə riskindən qorumaq üçün təsirli tədbirlər görməyi və şəxsin həbsə alınması və o vaxtdan bəri görünməməsi ilə bağlı sübuta yetirilə bilən iddia üzrə təxirə salınmadan səmərəli araşdırma aparmağı tələb edən maddə kimi qəbul edilməlidir”.⁸⁶ Bundan başqa, “şəxsin qohumlarının sonuncunun hakimiyyət orqanlarının əli ilə yoxa çıxarılması ilə bağlı sübuta yetirilə bilən iddiası olduqda, 13-cü maddənin məqsədləri üçün səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi anlayışı kompensasiya ödənilməsinə əlavə olaraq, məsul şəxslərin müəyyən edilməsinə və cəzalandırılmasına səbəb ola biləcək hərtərəfli və səmərəli araşdırma aparılmasını, o cümlədən qohumların istintaq proseduruna effektiv çıxış imkanına malik olmasını tələb edir”. Məhkəmə hesab edir ki, “bu nöqteyi-nəzərdən 13-cü maddənin tələbləri Razılığa gələn Dövlətin 5-ci maddədə nəzərdə tutulan öhdəliyinin, yəni dövlət orqanlarının nəzarəti altında olan və salamatlığına görə onların cavabdeh olduqları şəxs itkin düşdükdə bununla bağlı səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyinin tələblərindən genişdir.”⁸⁷

2. Azadlıqdan məhrum etmə kontekstində Konvensiyanın 3-cü maddəsinin iddia edilən pozuntuları ilə bağlı hüquqi müdafiə vasitələri

Azadlıqdan məhrum etmə kontekstində Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasına dair iddialarla bağlı hüquqi müdafiə vasitələrinin (həmin iddialar qeyri-qənaətbəxş saxlanma şəraitinə və ya azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslə rəftara aid ola bilər) səmərəliliyini qiymətləndirmək məqsədilə Məhkəmə qeyd etmişdir ki, sual

84. Bax: *Loyka Slovakiyaya qarşı*, ərizə № 16502/09, 9 oktyabr 2012-ci il tarixli qərardad.

85. Misaal üçün bax: *Aslakhanova və başqaları Rusiyaya qarşı*, ərizələr № 2944/06, 50184/07, 332/08 və 42509/10, 18 dekabr 2012-ci il tarixli qərar, 132-ci bənd.

86. Bax: *Kurt Türkiyəyə qarşı*, 25 may 1998-ci il tarixli qərar, 124-cü bənd.

87. Bax: *Kurtun işi* üzrə qərar, 140-cı bənd; *Er və başqaları Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 23016/04, 31 iyul 2012-ci il tarixli qərar, 111-ci bənd; və *Timurtas Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 23531/94, 13 iyun 2000-ci il tarixli qərar, 111-ci bənd.

ondan ibarətdir ki, həmin şəxs birbaşa və münasib təzminat əldə edə bilərmi;⁸⁸ özü də belə təzminat sadəcə olaraq hüquqların dolayı müdafiəsindən ibarət olmamalıdır, bu o deməkdir ki, hüquqi müdafiə vasitəsi həbs edilmiş şəxs üçün birbaşa əlçatan olmalıdır.⁸⁹ “Qabaqlayıcı və kompensasiyaedici hüquqi müdafiə vasitələri birgə mövcud olmalı və bir-birini tamamlamalıdır”,⁹⁰ yalnız kompensasiyaedici vasitənin olması yetərli hesab edilə bilməz. Dövlət orqanları tərəfindən həbsdə saxlanılan şəxslərə gəlinə, belə həbs zamanı baş vermiş xəsarət və ölümlə bağlı ciddi faktoloji ehtimallar yaranır və sübut etmə yükü, yəni qanəedici və inandırıcı izahat vermək vəzifəsi dövlət orqanlarının üzərinə düşür.⁹¹

i. Qabaqlayıcı hüquqi müdafiə vasitələri

Məhkəmə hesab edir ki, hüquqi müdafiə vasitəsinin optimal növü qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalmamaq hüququnun pozuntusunun dərhal dayandırılmasıdır.⁹² Hüquq müdafiə vasitəsi praktikada səmərəli olmalıdır, yəni o, iddia edilən pozuntunun davam etməsinin qarşısını almağa və ərizəçinin saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılmasının təmin etməyə qadir olmalıdır.⁹³ Bu prinsip psixiatriya bölməsində saxlanma şəraitinə də şamil edilir.⁹⁴ Konkret olaraq Konvensiyanın 3-cü maddəsinin iddia edilən pozuntularına gəldikdə isə, ciddi xəstəlikdən əziyyət çəkən məhbus üçün qabaqlayıcı hüquqi müdafiə vasitəsi onun birbaşa və vaxtında tibbi yardım ala bilməsini təmin

88. Bax: *Torreggiani və başqaları İtaliyaya qarşı*, ərizə № 43517/09, 8 yanvar 2013-cü il tarixli pilot qərar, 50-ci bənd.

89. Bax: *Mandić və Jović Sloveniyaya qarşı*, ərizələr № 5774/10 və 5985/10, 20 oktyabr 2011-ci il tarixli qərar, 107-ci bənd. Bu işdə Məhkəmə qeyd etdi ki, məhbusun köçürülməsi üçün müraciət, köçürülmənin hər hansı səbəbdən, xüsusən də həbsxanada sıxlıq səbəbindən həyata keçiriləcəyindən asılı olmayaraq, yalnız həbsxana rəhbərliyi tərəfindən təmin edilə bilərsə, belə bir müdafiə vasitəsi ərizəçi üçün birbaşa əlçatan deyil və buna görə də səmərəli hesab edilə bilməz.

90. Bax: *Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı*, ərizələr № 42525/07 və 60800/08, 10 oktyabr 2012-ci il, 98-ci bənd.

91. Məhsal üçün bax: *Salman Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 21986/93, Böyük Palatanın 27 iyun 2000-ci il tarixli qərarı, 100-cü bənd.

92. Bax: *Torreggiani və başqaları İtaliyaya qarşı*, 96-cı bənd.

93. Bu işlər üzrə qərarlara bax: *Torreggiani və başqaları İtaliyaya qarşı*, 55-ci bənd; *Cenbauer Xorvatiyaya qarşı* (qərar), ərizə № 73786/01, 5 fevral 2004-cü il; *Norbert Sikorski Polşaya qarşı*, ərizə № 17599/05, 22 oktyabr 2009-cu il, 116-cı bənd; *Mandić və Jović Sloveniyaya qarşı*, 116-cı bənd.

94. Bax: *Parascineti Rumınyaya qarşı*, ərizə № 32060/05, 13 mart 2012-ci il, 38-ci bənd.

etməlidir.⁹⁵ Belə yardımın tələb olunan operativliyi sağlamlıq probleminin xarakterindən asılıdır. Ölüm riski və ya sağlamlığın düzəlməz zərərə məruz qalması riski olduğu hallarda operativlik tələbi daha ciddidir.⁹⁶

Hüquq müdafiə vasitəsinin məhkəmə xarakterli olması məsələsi həlledici deyil. Məsələn, Məhkəmə qeyd etmişdir ki, müəyyən hallarda inzibati hüquq müdafiə vasitələri səmərəli ola bilər.⁹⁷ Şikayətə baxan orqan iddia edilən pozuntuları yoxlamaq üçün səlahiyyətli olmalıdır. Həmin orqan müstəqil olmalıdır, misal olaraq Birləşmiş Krallıqdakı *müstəqil monitoring surularını* və ya Niderlanddakı Şikayətlər üzrə Komissiyanı (*beklagcommissie*) göstərmək olar. Nəzarət orqanı həmçinin şikayətçinin iştirakı ilə şikayətləri araşdırmaq və hüquqi qüvvəsi olan və icrası məcburi olan qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır.⁹⁸

Bundan əlavə, məhbusa tətbiq edilən intizam tədbirlərinə qarşı mövcud olan, amma vaxtında təsir göstərə bilməyən hüquqi müdafiə vasitəsi nə adekvat, nə də səmərəlidir, həmçinin karserdə saxlanmanın ciddi nəticələrini nəzərə alsaq, səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi məhbusa imkan verməlidir ki, belə tədbirin həm formasını, həm də mahiyyətini və müvafiq olaraq, səbəblərini məhkəmədə mübahisələndirsin.⁹⁹ Şikayətçinin belə bir sanksiya icra edilməmişdən və ya başa çatmamışdan əvvəl ona qarşı hüquqi müdafiə vasitəsindən istifadə etmək hüququ var¹⁰⁰ və müvafiq olaraq, hüquqi müdafiə vasitəsi operativliklə bağlı minimum təminatlara cavab verməlidir.¹⁰¹

95. Bax: *Čuprakovs Latviyaya qarşı*, ərizə № 8543/04, 18 dekabr 2012-ci il tarixli qərar, 50-ci bənd; *Kadikis Latviyaya qarşı*, ərizə № 62393/00, 4 may 2006-cı il tarixli qərar, 62-ci bənd; *Goginashvili Gürcüstana qarşı*, ərizə № 47729/08, 4 oktyabr 2011-ci il tarixli qərar, 49-cu bənd.

96. Bax: *Čuprakovs Latviyaya qarşı*, 53-55-ci bəndlər.

97. Bu işlərə bax: *Torreggiani və başqaları İtaliyaya qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd edilən qərar, 51-ci bənd; və *Norbert Sikorski Polşaya qarşı*, ərizə № 17599/05, 22 oktyabr 2009-cu il, 111-ci bənd.

98. Bax: *Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd olunan qərar, 215-216-cı bəndlər.

99. Bax: *Payet Fransaya qarşı*, ərizə № 19606/08, 20 yanvar 2011-ci il tarixli qərar, 133-cü bənd.

100. Bax: *Keenan Birləşmiş Krallıqqa qarşı*, ərizə № 27229/95, 3 aprel 2001-ci il, 127-ci bənd.

101. Misal üçün bax: *Plathey Fransaya qarşı*, ərizələr № 48337/09 və 48337/09, 10 noyabr 2011-ci il, 75-76-cı bəndlər – bu işdə Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, mövcud hüquqi müdafiə vasitələri sanksiya qüvvəyə minənə qədər hakimin müdaxiləsinə imkan vermir.

Qabaqcıl təcrübə nümunələri

□ Yunanıstanda Cəzaların İcrası Məcəlləsi və Cinayət Prosesual Məcəlləsi məhbusun fərdi situasinya səbəbindən,¹⁰² xüsusən də tibbi yardımın olmaması ucbatından¹⁰³ səhhətinin iddia edilən pisləşməsi ilə bağlı şikayət verməsinə imkanı yaradan müxtəlif hüquqi müdafiə vasitələrini nəzərdə tutur. Bundan əlavə, Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 6 və 86-cı maddələrində məhbusun cəzaçəkmə müəssisəsinin rəhbər şurasına müraciət etmək və lazım gəldikdə hökmlərin icrasına cavabdeh olan məhkəməyə şikayət vermək hüququ tanınır. Bununla belə, Məhkəmə qeyd etmişdir ki, ərizəçi təkcə fərdi situasinyandan şikayət etmədiyi, həm də ümumi məsələlərə aid olan və bütün məhbuslara təsir edən həbsxana şəraitinin təsirinə şəxsən məruz qaldığını iddia etdiyi hallarda, bu hüquqi müdafiə vasitələri ərizəçilərin belə şikayətlərinə şamil oluna bilməz.¹⁰⁴

□ Fransada məhbusların Konvensiya hüquqlarına təsir edən qərarlardan şikayət etmələrinə imkan verən hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyi bu cür qərarlara (məsələn, məhbusların təkadamlıq kamerada saxlanması, bir neçə dəfə köçürülməsi, üzərlərində dəfələrlə axtarış aparılması) inzibati məhkəmələrin təxirəsalınmaz prosedur vasitəsilə nəzarət etməsinin mümkünlüyündən və ardınca lazımı hallarda qərarın ləğv edə bilməsindən asılıdır.¹⁰⁵

□ Rumınıyada 2003-cü ilin iyun ayından etibarən hökumətin 56/2003 sayılı fəvqəladə qərarı ilə həbsxana rəhbərliyinin hərəkətlərindən məhkəmələrə şikayət etmək imkanı tətbiq edilib. Qərar sonradan 275/2006 sayılı Qanunla əvəz edilmişdir. Məhkəmənin iddialarının məhbusların adekvat qayğı və ya adekvat qida, tibbi müalicə, yazışma hüququ və ya digər hüquqlarının təmin edilməsində çatışmazlıqlarla bağlı olduğu işdə Məhkəmə qərara aldı ki, belə şikayət səmərəli daxili hüquqi müdafiə vasitəsidir.¹⁰⁶ Hətta həmin qərar qüvvəyə mindiyi anda şikayət Məhkəmənin icraatında olduğu zaman bu hüquqi müdafiə vasitəsi səmərəli hesab edilmişdir. Bununla belə, işin halları baxımından irəli sürülmüş iddialar (tibbi yardımın olmaması və yazışma hüququna müdaxilə) o dərəcədə ciddi xarakter daşıyırdı ki, dövlət orqanları

102. Bax: *Mathloom Yunanıstana qarşı*, ərizə № 48883/07, 24 aprel 2012-ci il, 48-50-ci bəndlər; *Tsivis Yunanıstana qarşı*, ərizə № 11553/05, 6 dekabr 2007-ci il, 19-cu bənd.
103. Bax: *Nieciecki Yunanıstana qarşı*, ərizə № 11677/11, 4 dekabr 2012-ci il, 37-40-cı bəndlər.
104. Bax: *Nisiotis Yunanıstana qarşı*, ərizə № 34704/08, 10 fevral 2011-ci il, 29-cu bənd; *Samaras və başqaları Yunanıstana qarşı*, ərizə № 11463/09, 28 fevral 2012-ci il, 48-ci bənd; *Mathloom Yunanıstana qarşı*, 49-cu bənd; *Niececki Yunanıstana qarşı*, 41-ci bənd.
105. Bax: *Khider Fransaya qarşı*, ərizə № 39364/05, 9 iyul 2009-cu il, 140-cı bənd; *Alboreo Fransaya qarşı*, ərizə № 51019/08, 20 yanvar 2011-ci il, 185-ci bənd; *Payet Fransaya qarşı*, ərizə № 19606/08, 122-ci bənd; *El Shennawy Fransaya qarşı*, ərizə № 51246/08, 20 yanvar 2011-ci il, 57-ci bənd.
106. Bax: *Dobri Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 25153/04, 14 dekabr 2012-ci il.

tərəfindən dərhal tədbir görülməsini tələb edirdi. Bundan əlavə, Məhkəmə qeyd etdi ki, bu hüquqi müdafiə vasitəsi xüsusi olaraq belə şikayətləri birbaşa həll etmək üçün nəzərdə tutulub və bununla da onun qəbulundan əvvəl milli hüquq sistemində mövcud olan struktur probleminə son qoyulub. Məhkəmə hesab etdi ki, yeni tətbiq edilmiş prosedür işə düşdükdən və ərizəçinin həmin prosedura əsasən məhkəmələrə şikayət etməsi mümkün olduqdan sonra ərizəçinin şikayətini təqdim etməsi onun öz marağındadır, bunun üçün hakimiyyət orqanlarına vəziyyəti mümkün qədər tez düzəldə bilmələri üçün imkan verilməlidir.¹⁰⁷ Bununla belə, Məhkəmə təkrarən bildirdi ki, həbsdə saxlanmanın ümumi şəraitinə, xüsusən də iddia edilən həddən artıq sıxlığa görə məhbuslar üçün hər hansı hüquqi müdafiə vasitəsinin mövcud olması tələb oluna bilməz.¹⁰⁸

□ Serbiyada həbsxanada göstərilən tibbi xidmətlə bağlı şikayətə dair işdə Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçi inzibati mexanizmdən tam şəkildə istifadə etməli və ondan sonra "Cinayət sanksiyalarının icrası haqqında" 2005-ci il tarixli Qanunda və "İnzibati mübahisələr haqqında" 2009-cu il tarixli Qanunda nəzərdə tutulmuş məhkəmə nəzarəti prosedurundan istifadə etməli idi, həmçinin Məhkəmə səlahiyyətli ölkədaxili məhkəmələrin müvafiq presedent hüququnun mövcudluğunu vurğuladı. Bundan əlavə, Məhkəmə həm də xatırlatdı ki, 7 avqust 2008-ci il tarixinədək Serbiyaya qarşı təqdim edilmiş bütün ərizələrə münasibətdə konstitusiya şikayəti də prinsipcə səmərəli daxili hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilməlidir, buraya həmçinin həbsdə olan şəxsin sağlamlığı ilə bağlı təxirəsalınmaz şikayəti də daxildir.¹⁰⁹

ii. Kompensasiyaedici hüquqi müdafiə vasitələri

Ləyaqətinin alçaldıldığı şəraitdə həbsdə saxlanılan hər kəs kompensasiya almaq imkanına malik olmalıdır.¹¹⁰ Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sadəcə dəymiş ziyanın kompensasiya olunması, əgər bu kompensasiya şikayətçinin hələ də həbsdə olduğu hallarda onun saxlanma şəraitinə hər hansı şəkildə təsir göstərmirsə, səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi təşkil etmir.¹¹¹

107. Bax: *Petrea Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 4792/03, 29 aprel 2008-ci il, 35-ci bənd; *Zarafim Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 24082/03, 13 mart 2012-ci il tarixli qərar, 35-ci bənd.

108. Bax: *Petrea Rumıniyaya qarşı*, 37-ci bənd; *Măciucă Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 25763/03, 26 may 2009-cu il, 19-cu bənd; *Brândușe Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 6586/03, 7 aprel 2009-cu il, 40-cı bənd; *Marian Stoicescu Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 12934/02, 16 iyul 2009-cu il, 19-cu bənd; *Leontiu Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 44302/10, 4 dekabr 2012-ci il, 47-ci bənd.

109. Bax: *Nasković Serbiyaya qarşı*, ərizə № 15914/11, 14 iyun 2011-ci il tarixli qərar, 61-ci bənd.

110. Bax: *Torreggiani və başqaları İtaliyaya qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd olunan qərar, 96-cı bənd.

111. Bax: *Iliev və başqaları Bolqarıstana qarşı*, ərizələr № 4473/02 və 34138/04, 10 fevral 2011-ci il tarixli qərar, 36-cı bənd və xüsusən 55-56-cı bəndlər.

Əgər kompensasiya üçün apellyasiya şikayəti Konvensiyanın 13-cü maddəsinə əsasən səmərəli hesab edilirsə, o həm əqlabatan uğur perspektivinə malik olmalı, həm də adekvat kompensasiyanı təmin etməlidir.¹¹²

Məhkəmənin ərizəçiyə administrasiya tərəfindən maddi kompensasiya ödənilməsi barədə qərar çıxarmasına imkan verən məhkəmə praktikasının səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilməsi üçün o, oturmuş və stabil praktika olmalıdır.¹¹³ Məhkəmənin həddindən artıq formalizmə yol verməsi zərərin ödənilməsi üçün dövlətə qarşı qaldırılan iddianın səmərəlilikdən məhrum olmasına səbəb ola bilər. Məhkəmələrin mənəvi ziyanın formal sübutunu tələb etməsi faktı hüquqi müdafiə vasitəsini səmərəsiz edə bilər.¹¹⁴

Kompensasiya işi üzrə icraatda ərizəçilərin üzərinə həddindən artıq sübutetmə yükü düşməməlidir. Onlardan həbsdə saxlanma şəraitinin təfərrüatlı təsviri, şahid ifadələri və nəzarət orqanlarının cavabları kimi asanlıqla əldə edilə bilən sübutları təqdim etmələri tələb oluna bilər. Bundan sonra səlahiyyətli orqanlar pis rəftarla bağlı iddiaları araşdırırlar. Belə şikayətə baxılması üzrə prosesual qaydalar Konvensiyanın 6-cı maddəsində nəzərdə tutulan ədalətlik prinsipinə uyğun olmalı və bu cür icraatların xərcləri iddianın əsaslandırıldığı hallarda ərizəçinin üzərinə həddindən artıq yük qoymamalıdır.¹¹⁵ Hətta hüquqi müdafiə vasitəsi kompensasiya təyin edilməsini asanlaşdırsa belə, onun istifadəsi, xüsusən də kompensasiya qərarı səlahiyyətli orqanlar tərəfindən təqsirin müəyyən edilməsi ilə şərtləndiyi halda, əqlabatan uğur şansını təmin etməyə bilər.¹¹⁶ Eynilə, şikayətçi həbsdə saxlanma şəraitinin qəbul edilmiş standartlara uyğun olmadığını sübut edə bilsə də, məhkəmələr saxlanma şəraitinin bu cür olmasının hakimiyyət orqanlarının nöqsanlarından deyil, daha çox həbsxanaların həddən artıq dolu olması və ya həbsxana sistemi üçün kifayət qədər resursların olmamasını kimi struktur problemindən irəli gəldiyini bəyan etməklə dövləti bütün məsuliyyətdən azad etdiyi

112. Bax: *Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd olunan qərar, 118-ci bənd.

113. Bax: *Torreggiani və başqaları İtaliyaya qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd olunan qərar, 97-ci bənd.

114. Bu işlərə bax: Radkov Bolqarıstana qarşı, ərizə № 18382/05, 10 fevral 2011-ci il; və Iovchev Bolqarıstana qarşı, ərizə № 41211/98, 2 fevral 2006-cı il; həmçinin bax: Georgiev Bolqarıstana qarşı, ərizə № 27241/02, 18 may 2010-cu il tarixli qərarad – bu işdə Məhkəmə qəbul etdi ki, qanun dəymiş ziyana görə kompensasiyanı nəzərdə tutur və buna görə də bu vasitə səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

115. Bax: *Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd olunan qərar, 228-ci bənd.

116. Bax: *Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd olunan qərar, 113-cü bənd; *RomanKarasev Rusiyaya qarşı*, ərizə № 30251/03, 81-85-ci bəndlər; *Shilbergs Rusiyaya qarşı*, ərizə № 20075/03, 17 dekabr 2000-ci il, 71-79-cu bəndlər.

hallarda hüquqi müdafiə vasitəsi səmərəli ola bilməz.¹¹⁷ Hakimiyyət orqanları onları öhdəliklərindən azad edən hal kimi məhbusları aşığılamaq və ya alçaltmaq niyyətinin olmamasına da istinad edə bilməzlər.¹¹⁸

Mənəvi ziyana görə kompensasiya prinsipə əlçatan hüquqi müdafiə vasitələrindən biri olmalıdır.¹¹⁹ Kompensasiyanın məbləği oxşar işlərdə Məhkəmənin təyin etdiyi məbləğlərlə müqayisə oluna bilən olmalıdır, çünki aşağı səviyyədə kompensasiya hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəsiz olması ilə nəticələnir.¹²⁰

Məhkəmə qərara almışdır ki, cəzanın azaldılması Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasına görə kompensasiya kimi tətbiq olunarsa, məhkəmələr pozuntu faktını kifayət qədər aydın şəkildə etiraf etməli və cəzanı aydın və ölçülə bilən şəkildə azaltmaqla kompensasiya təyin etməlidirlər.¹²¹ Belə edilmədikdə, cəzanın azaldılması şəxsin hüquq pozuntusunun qurbanı statusunun aradan qalxması ilə nəticələnməyəcək.¹²² Məhkəmə həmçinin qeyd edib ki, qeyri-insani saxlanma şəraitinə görə cəzanın avtomatik yüngülləşdirilməsi görülməli olan ümumi tədbirlərin geniş spektrinin bir hissəsi hesab oluna bilsə də, nə özü-özlüyündə mövcud qeyri-adekvat hüquqi müdafiə vasitələri probleminin qəti həllini təmin edəcək, nə də həddən artıq sıxlıq probleminin əsl səbəblərinin aradan qaldırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verəcək.¹²³

117. Bax: *Skorobogatykh Rusiyaya qarşı*, ərizə № 4871/03, 22 dekabr 2009-cu il, 17-18-ci və 31-32-ci bəndlər; *Artyomov Rusiyaya qarşı*, ərizə № 14146/02, 27 may 2010-cu il, 16-18-ci və 111-112-ci bəndlər.

118. Bu işlərə bax: *Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 117-ci bənd; *Mamedova Rusiyaya qarşı*, 63-cü bənd.

119. Bax: *McGlinchey və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə № 50390/99, 29 aprel 2003-cü il, 62-ci bənd; *Poghosyan və Bağdasaryan Ermənistanına qarşı*, ərizə № 22999/06, 12 iyun 2012-ci il, 47-ci bənd; *Stanev Bolqarıstana qarşı*, 218-ci bənd.

120. Bax: yuxarıda qeyd olunan *Shilbergs Rusiyaya qarşı* iş üzrə qərar – bu işdə məhkəmələr kompensasiyanın məbləğini hakimiyyət orqanlarının məsuliyyət dərəcəsinə və onların maliyyə resurslarının çatışmazlığına istinad edərək hesablamışdılar.

121. Bax: *Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 225-ci bənd.

122. Bax: *Dzelili Almaniyaya qarşı*, ərizə № 65745/01, 10 noyabr 2005-ci il tarixli qərar, 85-ci bənd.

123. Bax: *Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 226-cı bənd.

Qabaqcıl təcrübə nümunələri

- Polşada həbsxanalarda həddən artıq sıxlıq olması məsələsi bir sıra prinsiplə qərarların qəbul edilməsinə səbəb oldu.¹²⁴ 2007-ci ildə Polşa Ali Məhkəməsi həbsxanada həddindən artıq sıxlıq olması və ümumi saxlanma şəraiti nəticəsində məhbusun fundamental hüquqlarının pozulmasına görə kompensasiyanın təmin edilməsi üçün onun Mülki Məcəllə əsasında dövlətə qarşı iddia qaldırmaq hüququnu ilk dəfə olaraq tanıdı. Ali Məhkəmə bu prinsipi 2010-cu ildə bir daha təsdiqlədi və mülki məhkəmələrin həbsxana kamerasında qanuni minimum sahənin məhdudlaşdırılmasının əsaslandırılmasını necə yoxlamalı və qiymətləndirməli olduğuna dair əlavə təlimatlar verdi. Nəticədə Strasburqdakı Məhkəmə hesab etdi ki, kompensasiya təyin edilməsinə imkan verən hüquqi müdafiə vasitəsi səmərəlidir.¹²⁵
- Məhkəmə həmçinin qərara aldı ki, Fransadakı kompensasiyaedici hüquqi müdafiə vasitəsi əlçatan və adekvatdır, belə ki, presedent hüququnun inkişafı yerli inzibati məhkəmələri vadar etdi ki, müəyyən edilmiş standartlara uyğun olmayan kamerada qeyri-qənaətbəxş şəraitdə həbsdə saxlanmanın kompensasiya üçün müraciətə səbəb ola biləcəyini etiraf etsinlər.¹²⁶

B. Konvensiyanın 2 və 3-cü maddələrinin iddia edilən pozuntuları kontekstində araşdırmalar

Konvensiya nəzəri və ya xəyali hüquqları deyil, praktiki və səmərəli hüquqları təmin etmək məqsədi daşıyır.¹²⁷ Bu baxımdan 2-ci və 3-cü maddələr Konvensiyanın 1-ci maddəsi əsasında dövlətin üzərinə düşən ümumi vəzifə ilə, yəni “yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin etmək” vəzifəsi ilə birlikdə həm də prosessual tələbləri özündə ehtiva edir. Hakimiyyət orqanlarının Konvensiyanın müddələrini pozmaqdan çəkinməsi kifayət deyil, onlar 2 və ya 3-cü maddələrin pozulması ilə bağlı sübut edilə bilən iddia olduqda, təqsirkarların müəyyən edilməsinə

-
124. Bax: *Latak Polşaya qarşı və Lominski Polşaya qarşı*, ərizələr № 52070/08 və 33502/09, 12 oktyabr 2010-cu il tarixli qəraradılar. Bu işlərə aşağıdakı işlər üzrə Məhkəmə tərəfindən pilot qərarların qəbulundan sonra baxılıb: *Orchowski Polşaya qarşı və Norbert Sikorski Polşaya qarşı*, ərizələr № 17885/04 və 17559/05, 22 oktyabr 2009-cu il.
 125. Bax: *Latak Polşaya qarşı*, 80-ci bənd.
 126. Bax: *Rhazali və başqaları Fransaya qarşı*, ərizə № 37568/09, 10 aprel 2012-ci il tarixli qərarad; *Théron Fransaya qarşı*, ərizə № 21706/10, 2 aprel 2013-cü il; *Lienhardt Fransaya qarşı*, ərizə № 12139/10, 13 sentyabr 2011-ci il tarixli qərarad.
 127. Bu prinsip *Airey İrlandiyaya qarşı* iş üzrə qərarın (ərizə № 6289/73, 9 oktyabr 1979-cu il, 24-cü bənd) qəbulundan sonra ardıcıl olaraq təsdiqlənib.

və cəzalandırılmasına səbəb ola biləcək səmərəli araşdırma aparmalıdırlar.¹²⁸ Belə araşdırmanın məqsədi yaşamaq hüququnu qoruyan daxili qanunvericiliyin səmərəli tətbiqini təmin etmək və dövlətin vəzifəli şəxsləri və ya orqanları pozuntuda iştirak etdiyi hallarda onların baş vermiş ölüm hadisəsinə və ya 3-cü maddəyə zidd olan pis rəftara görə məsuliyyətə cəlb edilməsini təmin etməkdir.¹²⁹

2-ci maddədən irəli gələn prosessual öhdəlik səlahiyyətli orqanlardan məsələ onların diqqətinə çatdırılan kimi öz təşəbbüsləri ilə hərəkət etmələrini tələb edir; onlar zərərçəkənin qohumlarının öz təşəbbüsü ilə rəsmi şikayət verməsini və ya hər hansı istintaq prosedurlarının aparılması üçün müraciət etməsini gözləməməlidirlər.¹³⁰ 3-cü maddədən irəli gələn prosessual öhdəlik isə qadağan olunmuş rəftarın baş verdiyi barədə iddialar “sübut edilə bilən” olduqda yaranır.¹³¹

Bu öhdəlik o zaman yaranır ki, məsələn, dövlət nümayəndələri tərəfindən zor tətbiqi, həbs,¹³² asayışı qorumaq üçün əməliyyatlar¹³³ və ya silahlı münaqişələr¹³⁴ kontekstində şikayət predmeti olan faktlarda dövlətlər təqsirləndirilir. O həm də o halda yaranır ki, “dövlətin vəzifəli şəxslərinə və ya orqanlarına aid edilən səhlənkarlıq mühakimələrdə yol verilən səhvin və ya ehtiyatsızlığın hüdudlarından kənara çıxır, sözügedən orqanlar qurbanın həyatı üçün risklərin ehtimal olunan nəticələrini tam dərk edərək və onlara verilmiş səlahiyyətlərə etinasız yanaşaraq, həmin risklərin qarşısını almaq zəruri və yetərli tədbirlər görmürlər”.¹³⁵ Prosessual öhdəlik həmçinin o zaman yaranır ki, mübahisələndirilən faktlar adi fiziki

-
128. Bax: *McCann və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* iş üzrə prinsiplə qərar, ərizə № 18984/91, 27 sentyabr 1995-ci il. Son dövrə aid olan, 2-ci maddənin kontekstində araşdırma öhdəliyi məsələsi ilə əlaqədar olan bu işə də bax: *Mosendz Ukraynaya qarşı*, ərizə № 52013/08, 17 yanvar 2013-cü il, 94-cü bənd; həmçinin 3-cü maddənin kontekstində araşdırma öhdəliyi məsələsi ilə əlaqədar olan bu işə bax: *Virabyan Ermənistanına qarşı*, ərizə № 40094/05, 2 oktyabr 2012-ci il, 161-ci bənd.
129. Bax: *Al-Skeini və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə № 55721/07, 7 iyul 2011-ci il, 163-cü bənd.
130. Bax: *Al-Skeini və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə № 55721/07, 7 iyul 2011-ci il, 165-cü bənd; *Nihayet Arici və başqaları Türkiyəyə qarşı*, ərizələr № 24604/04 və 16855/05, 23 oktyabr 2012-ci il, 159-cu bənd.
131. Bax: *Chirifə Rumuniyaya qarşı*, ərizə № 37147/02, 6 sentyabr 2007-ci il tarixli qərar.
132. Misal üçün bax: *Carabulea Rumuniyaya qarşı*, ərizə № 45661/99, 13 iyul 2010-cu il.
133. Misal üçün bax: “21 dekabr 1989-cu il” əsosiasiyası və başqaları Rumuniyaya qarşı, ərizə № 33810/07, 24 may 2011-ci il; *Giuliani və Gaggio İtaliyaya qarşı*, ərizə № 23458/02, Böyük Palatanın 24 mart 2011-ci il tarixli qərarı.
134. Misal üçün bax: *Isayeva Rusiyaya qarşı*, ərizə № 57950/00, 24 fevral 2005-ci il tarixli qərar, 180 və 210-cu bəndlər; *Al-Skeini və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 164-cü bənd.
135. Bax: *Jasinskis Latviyaya qarşı*, ərizə № 45744/08, 21 dekabr 2010-cu il tarixli qərar, 73-cü bənd - bu iş polis əməkdaşlarının bütün rabitə vasitələrini əlindən aldığı və tibbi yardımdan imtina etdiyi yaralı kar və lal şəxsin polis nəzarətində olarkən ölümü ilə əlaqədar idi.

şəxslərə aid olur, məsələn, onlar məişət zorakılığı¹³⁶ və ya tibbi səhvlər¹³⁷ kontekstində baş verir; Məhkəmə təsdiq etmişdir ki, 2 və 3-cü maddələr fərdi münasibətlərə də şamil edilir.¹³⁸

Araşdırmanın səmərəli olması üçün o, bir sıra tələblərə cavab verməlidir. Məsul şəxslər hadisələrdə iştirak edənlərdən müstəqil olmalıdırlar: bu müstəqillik təkcə onlar arasında iyerarxi və ya institusional əlaqənin olmamasını nəzərdə tutmur, həm də praktiki baxımdan müstəqilliyi nəzərdə tutur.¹³⁹ Araşdırma operativ və hərtərəfli aparılmalı, hakimiyyət orqanları nə baş verdiyini müəyyən etmək üçün həmişə ciddi səy göstərməli və işi bağlamaq üçün və ya qərarlarının əsası kimi istifadə etmək üçün tələsik və ya əsassız çıxarılan nəticələrə güvənməməlidirlər.¹⁴⁰ Hakimiyyət orqanları hadisə ilə bağlı sübutları təmin etmək üçün bütün lazımi tədbirləri görməlidir, o cümlədən şahidlərin ifadələri və qurbanın sağlamlıq vəziyyətinin hərtərəfli müayinəsi əsasında əldə edilən məhkəmə-tibb ekspertizasının sübutları təmin edilməlidir.¹⁴¹ Araşdırma təqsirkarların müəyyən edilməsi və cəzalandırılması ilə yekunlaşmağa qadir olmalıdır ki, bu da nəticələrə deyil, vasitələrə aid olan öhdəlikdir.¹⁴² Zərərçəkmiş araşdırmada effektiv iştirak edə bilməlidir¹⁴³ və ya ailəsi onun qanuni mənafələrinin müdafiəsi üçün prosədə zəruri olan dərəcədə iştirak etməlidir.¹⁴⁴ Bundan əlavə, zərərçəkmiş hücum irqi motivli

-
136. Məsəl üçün, şəxsin öz övladına qarşı törətdiyi cinsi zorakılıq iddiaları ilə əlaqədar olan bu işə bax: *C.A.S. və C.S. Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 26692/05, 20 mart 2012-ci il.
 137. Bax: *Silih Xorvatiyaya qarşı*, Böyük Palatanın 9 aprel 2009-cu il tarixli qərarı, 154-cü bənd - bu iş növbətçi həkəmin təyin etdiyi dərmana allergik reaksiya nəticəsində xəstəxanada baş vermiş ölümlə əlaqədar idi.
 138. Məsəl üçün bax: *Osman Birləşmiş Krallığa qarşı*, Böyük Palatanın 28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərarı, bu iş müəllim tərəfindən şagirdin atasının öldürməsi ilə əlaqədar idi.
 139. Bax: *Anca Mocanu və başqaları Rumıniyaya qarşı*, ərizələr № 10865/09, 45886/07 və 32431/08, 13 noyabr 2012-ci il tarixli qərar, 221-ci bənd; *Jasinskis Latviyaya qarşı*, 74-81-ci bəndlər.
 140. Bax: *El-Masri "keçmiş Yuqoslaviya respublikası Makedoniyaya" qarşı*, ərizə № 39630/09, 13 dekabr 2012-ci il, 183-cü bənd; *Jasinskis Latviyaya qarşı*, 79-cu bənd.
 141. Bax: *Timofejevi Latviyaya qarşı*, ərizə № 45393/02, 11 dekabr 2012-ci il tarixli qərar, 94 və 99-cü bəndlər - bu işdə Məhkəmə konkret olaraq qeyd etdi ki, təqribən on dəqiqə davam edən məhkəmə-tibbi ekspertiza zamanı ərizəçinin sağlamlıq vəziyyətinin hərtərəfli yoxlanılması ehtimalı çox azdır; *Vovruško Latviyaya qarşı*, ərizə № 11065/02, 11 dekabr 2012-ci il tarixli qərar, 42-49-cü bəndlər - bu işdə məhkəmə-tibb eksperti ərizəçini şəxssən müayinə etmədən rəyini yalnız sərəncamundakı tibbi rəylə əsaslandırmışdı.
 142. Bax: *Savitskiy Ukraynaya qarşı*, ərizə № 38773/05, 26 iyul 2012-ci il, 99-cu bənd.
 143. Bax: *El-Masri "keçmiş Yuqoslaviya respublikası Makedoniyaya" qarşı*, 184-cü bənd.
 144. Bax: *Seydova və başqaları Bolqarıstana qarşı*, ərizə № 310/04, 18 noyabr 2010-cu il, 52-ci bənd.

olduğu halda “irqçiliyin cəmiyyət tərəfindən daim pislənməsinin təsdiq edilməsi zərurətini nəzərə alaraq, araşdırma səylə və qərəzsizliklə” aparılmalıdır.¹⁴⁵ Nəhayət, xatırlatmaq lazımdır ki, dövlətlərin səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyi hətta silahlı münaqişə vəziyyəti də daxil olmaqla təhlükəsizlik şəraiti çətin olsa belə, qüvvədə qalmaqda davam edir.¹⁴⁶

Bundan başqa, Məhkəmə qeyd etmişdir ki, Konvensiyanın 2 və 3-cü maddələrinin pozulması ilə bağlı iddialar kontekstində “13-cü maddə müvafiq hallarda kompensasiyanın ödənilməsinə əlavə olaraq, təqsirkarların müəyyənləşdirilməsi və cəzalandırılması ilə nəticələnməyə qadir olan hərtərəfli və səmərəli araşdırma aparılmasını, o cümlədən şikayətinin araşdırma proseduruna effektiv çıxışının təmin edilməsini tələb edir”. Məhkəmə hesab edir ki, “13-cü maddənin tələbləri Razılığa gələn Dövlətin 2 və 3-cü maddələr əsasında səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyinin tələblərindən daha genişdir”.¹⁴⁷

Araşdırma səmərəsiz olduqda, bu səmərəsizlik digər hüquqi müdafiə vasitələrinin, o cümlədən dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün mülki iddia qaldırmaq imkanının səmərəliliyini azaldır.¹⁴⁸ Faktiki olaraq Məhkəmə hesab edir ki, təqsirkarların müəyyən edilməsinə və cəzalandırılmasına gətirib çıxara biləcək səmərəli araşdırma olmadığı halda, kompensasiya tələbi nəzəri və xəyali xarakter daşıyır.¹⁴⁹ Tibbi səhlənkarlıq məsələsinə gəldikdə, mülki məhkəməyə ayrıca və ya cinayət işi üzrə apellyasiya şikayəti ilə birlikdə verilən mülki apellyasiya şikayəti müvafiq məsuliyyət məsələlərini müəyyənləşdirir və zərurət olduqda dəymiş ziyanın ödənilməsi kimi mülki sanksiyaların icrasını və məhkəmə qərarlarının dərc olunmasını təmin edə bilər.¹⁵⁰

Bununla belə, tibbi məsuliyyət müvafiq şəxs tərəfindən baş vermiş tibbi səhvə əsaslandıqda, mülki iddianın uğura nail olmasının mümkünlüyü üçün araşdırmanın

145. Bax: *Menson Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə № 47916/99, 6 may 2003-cü il tarixli qərardad.

146. Məhsal üçün bax: *Isayeva Rusiyaya qarşı*, ərizə № 57950/00, 24 fevral 2005-ci il tarixli qərar, 180 və 210-cu bəndlər; *Al-Skeini və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 164-cü bənd.

147. Məsələn, şübhəli ölümlərlə bağlı bu işlərə bax: *Isayev və başqaları Rusiyaya qarşı*, ərizə № 43368/04, 21 iyun 2011-ci il, 186-187-ci bəndlər; *Anguelova Bolqarıstana qarşı*, ərizə № 38361/97, 13 iyun 2002-ci il, 161-ci bənd; *Mahmut Kaya Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 22535/93, 28 mart 2000-ci il tarixli qərar, 107-ci bənd; pis rəftar barədə iddialara gəlinə, məsələn, bu işlərə bax: *El-Masri “keçmiş Yuqoslaviya respublikası Makedoniyaya” qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd edilən qərar, 255-ci bənd; *Labita İtaliyaya qarşı*, ərizə № 26772/95, 6 aprel 2000-ci il, 131-ci bənd.

148. Bax: *Isayev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 189-cu bənd.

149. Bax: *El-Masri “keçmiş Yuqoslaviya respublikası Makedoniyaya” qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd edilən qərar, 261-ci bənd; *Cobzaru Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 48254/99, 26 iyul 2007-ci il, 83-cü bənd; *Carabulea Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 45661/99, 13 iyul 2010-cu il, 166-cı bənd; *Soare və başqaları Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 24329/02, 22 fevral 2011-ci il, 195-ci bənd.

150. Bax: *Floarea Pop Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 63101/00, 6 aprel 2010-cu il, 38-ci bənd.

səmərəliliyi çox vacibdir. Müvafiq olaraq, Məhkəmə xəstələrə dəymiş zərərin ödənilməsi baxımından daha səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinin təmin edilməsi üçün həkim məsuliyyəti ilə peşə fəaliyyətindən irəli gələn risk anlayışı arasında əlaqənin vacibliyini vurğulamışdır.¹⁵¹

Qabaqçıl təcrübə nümunəsi

□ Rumıniyanın hüquq sistemində güman edilən hüquqpozanlara qarşı cinayət təqibinin başlanılıb-başlanmamasına qərar verən dövlət ittihamçısı tərəfindən istintaqın aparılması nəzərdə tutulur. Cinayət işinin istintaqına xitam verilməsi haqqında qərar çıxarılsa, Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 278-ci maddəsinə əsasən bu qərardan məhkəməyə şikayət etmək imkanı mövcuddur, məhkəmə daxili qanunvericiliyin müddəalarını və sübutları, o cümlədən şahid ifadələrini və tibbi rəyləri nəzərdən keçirərək cinayət təqibinin və ya digər istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi barədə göstəriş verə bilər. Məhkəmə artıq müəyyən etmişdir ki, bu cür hüquqi müdafiə vasitəsi Konvensiyada nəzərdə tutulan mənada səmərəli vasitədir.¹⁵² Bundan başqa, yaşamaq hüququ qəsdən pozulduğu təqdirdə Mülki Məcəllənin 998 və 999-cu maddələrinə əsasən mülki iddia qaldırılması 2-ci və 3-cü maddələrin prosesual aspektinin pozuntusunun təsdiq edilməsi ilə və dəymiş zərərin müvafiq qaydada ödənilməsi barədə qərarla nəticələnməyə bilər.¹⁵³

C. Ölkədən çıxarılmaya qarşı daxili hüquqi müdafiə vasitələri

2 və 3-cü maddələrlə əlaqəli şəkildə götürülmüş Konvensiyanın 13-cü maddəsinin tələbinə əsasən, müvafiq şəxs ölkədən çıxarılacağı təqdirdə Konvensiyanın 3-cü maddəsinə zidd olan rəftara və ya Konvensiyanın 2-ci maddəsi ilə qorunan yaşamaq hüququnu pozan rəftara məruz qalacağına dair real risklə üzləşəcəyi barədə sübuta yetirilə bilən iddia irəli sürürsə, bu hüquqi müdafiə vasitəsi dayandırıcı qüvvəyə malik olmalıdır.¹⁵⁵ Eyni prinsip 4 sayılı Protokolun 4-cü maddəsi üzrə verilən şikayətlərə də eyni qaydada tətbiq edilir.¹⁵⁵

Bunun əksinə olaraq, 13-cü maddə Konvensiyanın hər hansı digər hüququ nəzərdə tutan maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürüldükdə, həmin hüquqla bağlı hüquqi müdafiə vasitəsinin dayandırıcı qüvvəyə malik olması tələb olunmur.

151. Bax: *Eugenia Lazar Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 32146/05, 16 fevral 2010-cu il, 90-91-ci bəndlər.

152. Bax: *Cubotaru Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 33242/05, 10 yanvar 2012-ci il tarixli qərar, 59-cu bənd; *Stoica Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 42722/02, 4 mart 2008-ci il, 105-109-cu bəndlər; və *Chiriță Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 37147/02, 29 sentyabr 2009-cu il, 99-cu bənd.

153. Bax: *Floarea Pop Rumıniyaya qarşı*, 47-ci bənd; *Csiki Rumıniyaya qarşı*, ərizə № 11273/05, 5 iyul 2011-ci il.

154. Bax: *De Souza Ribeiro Fransaya qarşı*, ərizə № 22689/07, Böyük Palatanın 13 dekabr 2012-ci il tarixli qərarı, 82-ci bənd.

155. Bax: *Conka Belçikaya qarşı*, ərizə № 51564/99, 5 fevral 2012-ci il tarixli qərar, 81-84-cü bəndlər.

Hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəliliyi həm də milli orqanın məsələyə diqqətlə yanaşmasını,¹⁵⁶ 3-cü maddəyə zidd olan davranışın baş verəcəyinə dair real riskdən ehtiyatlanmaq üçün əsaslı səbəblərin mövcudluğu barədə iddianın müstəqil və ətraflı şəkildə yoxlanılmasını¹⁵⁷ və xüsusi operativliyi tələb edir. Konvensiyanın 2-ci və 3-cü maddələrinə əsaslanan şikayətlər araşdırılarkən nə müvafiq şəxsin ölkədən çıxarılmasına haqq qazandıra biləcək nəşə etmiş ola biləcəyi, nə də onu ölkədən çıxaracaq dövlətin milli təhlükəsizliyə qarşı təhlükə yaranması barədə düşüncəsi nəzərə alınmalıdır.¹⁵⁸

Hakimiyyət orqanları praktikada hüquqi müdafiə vasitələrini səmərəsiz və beləliklə əlçatmaz hala gətirməməlidir. Məsələn, ölkədən çıxarılma həddindən artıq tələsik həyata keçirildikdə bu baş verə bilər. Müvafiq olaraq, Məhkəmə Konvensiyanın 8-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 13-cü maddə üzrə baxılan işdə belə hesab etmişdir ki, ərizəçinin Məhkəməyə müraciət etmək imkanına malik olduğu vaxt ilə ölkədən çıxarılması barədə qərarın icrası arasındakı müddətin qısa olması praktikada ərizəçinin işinin araşdırılmasına və bununla da ölkədən çıxarılmasının mümkün ola biləcək dayandırılmasına mane olub.¹⁵⁹ Eynilə, Məhkəmə hesab etdi ki, sığınacaq üçün vəsatəti rədd edən qərarın bildirilməsindən bir iş günü sonra ərizəçinin ölkədən çıxarılması praktikada onu mənfəi qərara qarşı apellyasiya şikayəti vermək imkanından məhrum edib (hətta nəzəri cəhətdən belə bir şikayət imkanı mövcud olsa belə).¹⁶⁰ Bundan əlavə, Məhkəmə ölkədən çıxarılma tədbirinin təsirinə məruz qalan şəxslərin hansı prosedurlardan istifadə etməli olduqları barədə və ya hüquqi məsləhət təklif edən təşkilatlara necə müraciət edə biləcəkləri haqqında məlumat əldə etmək hüququnun təmin edilməsinin vacibliyini vurğulamışdır;¹⁶¹ sığınacaq üçün vəsatətin hazırlanması zamanı heç bir şifahi tərcümə təmin edilmədikdə yaranan dil problemi qarşıya çıxan çətinlikləri daha da ağırlaşdırır bilər.¹⁶²

Sığınacaq vəsatətləri üzrə sürətləndirilmiş prosedurlara gəlincə, Məhkəmə onların hüquqlardan açıq-aşkar sui-istifadə edilməklə verilən və ya açıq-aydın əsassız olan vəsatətlərə baxılmasını asanlaşdırır biləcəyini qəbul etdi və hesab etdi ki, sığınacaq vəsatətinə prioritet proses vasitəsilə yenidən baxılması həbsə alınmış qeyri-vətəndaşı

156. Bax: *Shamayev və başqaları Gürcüstana və Rusiyaya qarşı*, ərizə № 36378/02, 12 aprel 2005-ci il, 448-ci bənd.

157. Bax: *Jabari Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 40035/98, 11 iyul 2000-ci il tarixli qərar, 50-ci bənd.

158. Bax: *Chahal Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə № 22414/93, 150-151-ci bəndlər.

159. Bax: *De Souza Ribeiro Fransaya qarşı* iş üzrə yuxarıdakı qərar, 95-ci bənd.

160. Bax: *Labsi Slovakiyaya qarşı*, ərizə № 33809/08, 15 may 2012-ci il, 139-cu bənd.

161. Bax: *Hirsi Jamaa və başqaları İtaliyaya qarşı*, ərizə № 27765/09, 23 fevral 2012-ci il, 204-cü bənd; *M.S.S. Belçikaya və Yunanıstana qarşı*, ərizə № 30696/09, 21 yanvar 2011-ci il, 304-309-cu bəndlər.

162. Bax: *I.M.Fransaya qarşı*, ərizə № 9152/09, 2 fevral 2012-ci il tarixli qərar, 145-ci bənd.

səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsindən məhrum etmir, bu şərtlə ki, ilkin vəsatətə normal sığıncaq proseduru kontekstində tam şəkildə baxılmış olsun.¹⁶³ Prioritet proses təkrar baxma kontekstində deyil, ilkin müraciət kontekstində tətbiq edildikdə, bu, istifadə edilən hüquqi müdafiə vasitəsinin lazımı səmərəliliyə malik olmamasına gətirib çıxara bilər. Beləliklə, yaranmış bir neçə situasiya¹⁶⁴ bu cür hüquqi müdafiə vasitələrinin, hətta onlar nəzəri cəhətdən mövcud olsa belə, praktikada əlçatanlığını sual altında qoya bilər.

Qabaqcıl təcrübə nümunələri

□ Fransada şəxsin ölkədən çıxarılması və göndəriləcəyi təyinat ölkəsi barədə qərara qarşı inzibati məhkəmələrdəki icraatda istifadə edilə bilən və tam dayandırıcı qüvvəyə malik olan hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəliliyi Məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş və o hesab etmişdir ki, bu vasitə tam tükəndirilməlidir.¹⁶⁵

□ İsviçrədə bütün sığıncaq axtaranlar federal miqrasiya idarəsi tərəfindən onların işi başa çatdırılana qədər ölkədə qala bilərlər. Bu idarənin qərarından sonradan federal inzibati məhkəməyə şikayət verilə bilər. Prinsipcə bu şikayət hüquqi müdafiə vasitəsi olaraq dayandırıcı təsirə malikdir: federal inzibati məhkəmə şikayətin dayandırıcı qüvvəsini bərpa edə bilər və federal miqrasiya idarəsi tərəfindən şikayətin dayandırıcı qüvvəsinin ləğvi barədə qərarın bu məhkəmə üçün məcburi qüvvəsi yoxdur.¹⁶⁶

□ İsviçdə əcnəbilərin İsviçə daxil olmaq və orada qalmaq hüququ ilə bağlı məsələlər üç instansiya baxır: Miqrasiya Şurası, Miqrasiya Məhkəməsi və Miqrasiya Apellyasiya Məhkəməsi. Ərizəçilərin bu orqanlar qarşısında Miqrasiya Şurası tərəfindən təyin edilən vəkil ilə təmsil olunmaq hüququ vardır. Bütövlükdə icraat dayandırıcı qüvvəyə malikdir. Apellyasiya şikayəti vermək üçün müraciət edildikdən sonra Miqrasiya Apellyasiya Məhkəməsi ilk növbədə apellyasiya şikayətinə icazə verib-verməmək barədə qərar qəbul edir, yəni işə baxılması üçün xüsusi səbəblər olduqda və ya Miqrasiya Apellyasiya Məhkəməsinin qərarı presedent olaraq əhəmiyyət kəsb etdikdə apellyasiya şikayətinə icazə verilə bilər. Apellyasiya şikayətinə icazə verildiyi halda Miqrasiya Apellyasiya Məhkəməsi işi mahiyyəti üzrə həll edir, o, bəzində şikayət edilən qərarın qanuniliyinə baxılması və işin mahiyyəti üzrə araşdırılması üçün tam səlahiyyətə malikdir. Məhkəmə hesab etdi ki, bu, səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsidir.¹⁶⁷ Bundan əlavə, deportasiya və ya ölkədən

163. Bax: *Sultani Fransaya qarşı*, ərizə № 45223/05, 20 sentyabr 2007-ci il tarixli qərar, 64-65-ci bəndlər.

164. Bax: *I.M.Fransaya qarşı*, 142-ci bənd.

165. Bax: *H.R. Fransaya qarşı*, ərizə № 647809/09, 22 sentyabr 2011-ci il tarixli qərar, 79-cu bənd; *R.N. Fransaya qarşı*, ərizə № 49501/09, 27 noyabr 2011-ci il tarixli qərar; *Mi. L. Fransaya qarşı*, ərizə № 23473/11, 11 sentyabr 2012-ci il tarixli qərardad, 34-cü bənd.

166. Bax: *Reza Sharifi İsviçərəyə qarşı*, ərizə № 69486/11, 4 dekabr 2012-ci il tarixli qərardad.

167. Bax: *Haji Hussein İsviçəyə qarşı*, ərizə № 18452/11, 20 sentyabr 2011-ci il tarixli qərardad.

çıxarma qərarının icrasına maneələrin olduğunu güman etmək üçün əsas olarsa və bu halların öncə məlum olmadığı və ya əcnəbinin bu hallara istinad etməməsinin üzrlü səbəbinin olduğu müəyyən edilərsə, Miqrasiya Şurası yeni hallar əsasında işə yenidən baxılması barədə qərar qəbul edə bilər.

Yenidən baxma proseduru hərtərəfli xarakter daşıyır və dayandırıcı qüvvəyə malikdir. Məhkəmə həmçinin hesab edib ki, o, səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsidir.¹⁶⁸

D. Ölkədaxili məhkəmə qərarlarının icra edilməməsinə qarşı hüquqi müdafiə vasitələri

Konvensiyanın 6-cı maddəsi ilə qorunan məhkəməyə müraciət etmək hüququ məhkəmə qərarının əsassız gecikdirilmədən icra edilməsi hüququnu özündə ehtiva edir. Məcburi hüquqi qüvvəyə malik qərarın icrasının əsassız olaraq uzun müddət gecikdirilməsi 6-cı maddəni poza bilər. Ölkədaxili məhkəmə qərarlarının icrasının əsassız olaraq ləngidilməsi həm də Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mülkiyyətdən maneəsiz istifadə hüququnu poza bilər. Hər hansı gecikdirmənin əsaslılığı araşdırılarkən icra prosedurlarının mürəkkəbliyi, ərizəçinin özünün və səlahiyyətli orqanların davranışı, məhkəmənin təyin etdiyi kompensasiyanın məbləği və məhkəmə qərarının xarakteri nəzərə alınmalıdır.¹⁶⁹

Ölkədaxili məhkəmə qərarlarının, xüsusən də dövlətin özünə qarşı olan qərarların icra edilməməsi ilə bağlı pozuntular Məhkəmə tərəfindən ən çox rast gəlinən pozuntu növlərindəndir. Bu cür pozuntuların kökündə çox vaxt sistem və ya struktur problemləri dayanır.¹⁷⁰ Dövlət öz orqanlarına, yaxud dövlətə məxsus olan və ya dövlətin nəzarətində olan qurumlara və ya şirkətlərə qarşı qəbul edilmiş yekun qərarların Konvensiyanın tələblərinə uyğun olaraq icra olunmasını təmin etmək öhdəliyini daşıyır. Vəsait çatışmazlığı dövlətin hərəkətsizliyinə haqq qazandıra bilən səbəb deyil. Yekun qərarların tam və vaxtında icrasına mane olan və ya onların qarşısını alan amillər dövlətin nəzarəti daxilindədirsə, dövlət onların icrasına görə cavabdehlik daşıyır.¹⁷¹

168. Bax: *A.I. və başqaları İsveçə qarşı*, ərizə № 25399/11, 9 oktyabr 2012-ci il tarixli qərar.

169. Məsal üçün bax: *Yuriy Nikolayevich Ivanov Ukraynaya qarşı* (“*Ivanov işi*”), ərizə № 40450/04, 15 oktyabr 2009-cu il tarixli qərar, 51-53-cü bəndlər.

170. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərar və qəraradlarının icrasına nəzarət üzrə Nazirlər Komitəsinin 5-ci illik hesabatına əsasən, 2011-ci ildə Nazirlər Komitəsinin icraarında Azərbaycan, Bosniya və Herseqovina, Yunanıstan, İtaliya, Moldova Respublikası, Rusiya Federasiyası, Serbiya və Ukraynada ölkədaxili məhkəmə qərarlarının icra olunmaması problemlərinə səbəb olan mühüm struktur və ya kompleks xarakterli işlər və ya iş qrupları var idi. Nazirlər Komitəsi son illərdə Albaniya, Xorvatiya və Gürcüstanda da bu cür problemləri araşdırıb.

171. Məsal üçün bax: *Ivanov işi*, 54-cü bənd.

Belə hallarda Məhkəmə həmçinin Konvensiyanın 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş səmərəli müdafiə vasitəsi hüququnun pozulduğunu müəyyən edir. Beləliklə, Məhkəmənin pilot qərarlarında və ya bu məsələlərə dair digər prinsipial qərarlarında milli qərarlar icra olunmadığı təqdirdə səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin tələb olunan əsas xüsusiyyətlərinə dair hərtərəfli və mötəbər təlimatlar təqdim edilir. Əlavə təlimatları qərarların icrasına Nazirlər Komitəsinin nəzarəti kontekstində hazırlanmış müxtəlif sənədlərdə tapmaq olar.¹⁷² Xatırlatmaq lazımdır ki, bu məsələ məhkəmə prosesinin həddən artıq uzun sürməsinə qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri ilə sıx bağlıdır. Nazirlər Komitəsi əvvəllər bu məsələ üzrə tövsiyəsini qabaqcıl təcrübəyə dair təlimatla birləşdirən üzv dövlətlərə ünvanlamışdır.¹⁷³

i. Sürətləndirici hüquqi müdafiə vasitələri

İcranı sürətləndirən hüquqi müdafiə vasitəsinə üstünlük verilməlidir. Məhkəmə həddən artıq uzun sürən icraata qarşı hüquqi müdafiə vasitələri ilə bağlı özünün presedent hüququna daxil olan işlər arasında müqayisələr apararaq¹⁷⁴ bildirmişdir ki, “vaxtında icranı təmin etməklə pozuntunun qarşısının alınmasına yönələn istənilən daxili hüquqi müdafiə vasitəsi prinsipcə ən böyük dəyərə malikdir”.¹⁷⁵

172. Bax: "Gecikdirilmiş ölkədaxili məhkəmə qərarlarının icra edilməməsinə qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri" mövzusunda dəyirmi masa tədbirinin nəticələri (Strasburq, 15-16 mart 2010-cu il; sənəd № CM/Inf/DH(2010)15) və “Üzv dövlətlərdə daxili məhkəmə qərarlarının icra edilməməsi: Avropa Məhkəməsinin qərarlarının yerinə yetirilməsinə yönələn ümumi tədbirlər” mövzusunda dəyirmi masa tədbirinin nəticələri (Strasburq, 21-22 iyun 2007-ci il; sənəd № CM/Inf/ DH(2007)33); əlavə istinadlar aşağıda təqdim edilir.

173. Bax: CM/Rec(2010)3.

174. Misal üçün bax: *Scordino İtaliyaya qarşı (№ 1)*, ərizə. № 36813/97, Böyük Palatanın 29 mart 2006-cı il tarixli qərarı, 183-cü bənd: ““Sözün əsl mənasında ən yaxşı həll yolu, şübhəsiz ki, bir çox sahələrdə olduğu kimi, pozuntuların qarşısının alınmasıdır. Məhkəmə ... bir çox hallarda qeyd etmişdir ki, 6-cı maddənin 1-ci bəndi Razılığa gələn Dövlətlərin üzərinə öz məhkəmə sistemlərini elə təşkil etmək vəzifəsini qoyur ki, onların məhkəmələri ... işlərə ağılabatan müddətdə baxmaq öhdəliyini yerinə yetirə bilsinlər. Məhkəmə sistemi bu baxımdan qüsurly olduğu hallarda məhkəmə prosesinin həddən artıq uzanmasının qarşısını almaq və prosesi sürətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuş hüquqi müdafiə vasitəsi ən səmərəli həll yoludur. Bu cür hüquqi müdafiə vasitəsi yalnız kompensasiyanı təmin edən hüquqi müdafiə vasitəsi ilə müqayisədə danılmaz üstünlük təklif edir, belə ki, o, sadəcə pozuntunu aradan qaldırmır, həm də məhkəmə proseslərində ardıcıl pozuntuların baş verməsinin qarşısını alır, məsələn, İtaliya qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş kompensasiyaedici hüquqi müdafiə vasitə buna misal ola bilər”. Həmçinin bax: Həddindən artıq uzun sürən icraatlarla qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə dair Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə CM/Rec(2010)3 sayılı Tövsiyəsi və ona əlavə olunmuş qabaqcıl təcrübələrə dair təlimatlar.

175. Misal üçün bax: *Burdov Rusiyaya qarşı (№ 2)*, ərizə. № 33509/04, 15 yanvar 2009-cu il tarixli qərar, 98-ci bənd.

Lakin dövlət orqanlarına qarşı qəbul edilmiş ölkədaxili məhkəmə qərarlarının icra edilmədiyi və ya icrasının əsassız olaraq gecikdirildiyi situasiyaya dövlət dözümlü yanaşa bilməz, elə bir situasiyaya ki, bu zaman işi udmuş tərəf bu cür vasitələrdən istifadə etmək məcburiyyətində qalır. "Belə məhkəmə qərarını yerinə yetirmək vəzifəsi ilk növbədə dövlət orqanlarının üzərinə düşür, belə ki, onlar icranı sürətləndirmək və beləliklə də Konvensiyanın pozulmasının qarşısını almaq üçün ölkədaxili hüquq sistemində mövcud olan bütün vasitələrdən istifadə etməlidirlər".¹⁷⁶

Bu iki məsələ arasındakı əlaqəni nəzərə alaraq, "Həddindən artıq uzun sürən icraatlarla qarşı səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə dair" Nazirlər Komitəsinin CM/Rec(2010)3 sayılı Təvsiyəsi ilə paralellər aparmaq olar. Beləliklə, dövlətlər:

- ölkədaxili məhkəmə qərarlarının ağlabatan müddətdə icrasını təmin etmək üçün bütün zəruri tədbirləri görməli;
- gələcəkdə 6-cı maddənin bu cür pozuntularının qarşısını almaq məqsədi ilə vaxtında icra olunmaması riski olan qərarları, habelə bunun kökündə duran səbəbləri müəyyən etmək üçün mexanizmlərin mövcud olmasını təmin etməli;
- pozuntunun kökündə duran sistem xarakterli problem ölkədaxili məhkəmə qərarlarının icra olunmamasına səbəb olduqda, bu problemi, eləcə də ayrı-ayrı hallarda onun nəticələrini aradan qaldırmaq üçün tədbirlər görülməli olduğunu qəbul etməli;
- həddən artıq uzanması riski olan daxili məhkəmə qərarlarının icrasını sürətləndirmək üçün hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcud olmasını təmin etməlidirlər.

Məhkəmə qərarlarının icrasına nəzarəti həyata keçirərkən Nazirlər Komitəsi sürətləndirici hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyini təmin etmək üçün nəzərdən keçirilməli olan bəzi konkret aspektləri, məsələn, aşağıdakıları vurğulamışdır:

- adekvat tənzimləyici/qanunvericilik bazasının təmin edilməsi;¹⁷⁷
- dövlətin potensial öhdəliklərini qarşılamaq üçün kifayət edəcək büdcə vəsaitinin təmin edilməsi;¹⁷⁸

176. Eyni qərara bax.

177. Məsələn üçün bax: Bosniya və Herseqovina ilə bağlı CM/Inf/DH(2010)22 sayılı sənəd, Rusiya ilə bağlı CM/Inf/DH(2006)19rev3 sayılı sənəd, Serbiya ilə bağlı CM/Inf/DH(2010)25 sayılı sənəd, Ukrayna ilə bağlı CM/Inf/DH(2007)30 sayılı sənəd.

178. Məsələn üçün bax: Albaniya ilə bağlı CM/Inf/DH(2011)36 sayılı sənəd, Gürcüstanla bağlı CM/Inf/DH(2009)28 sayılı sənəd, Rusiya ilə bağlı CM/Inf/DH(2006)19rev3 sayılı sənəd, Ukrayna ilə bağlı SG/Inf/DH(2007)30 sayılı sənəd.

- gecikdirmə halında dövlətin üzərinə cərimə ödəmək öhdəliyinin qoyulması, o cümlədən daha da məcbureddi tədbirlərin tətbiqi;¹⁷⁹
- qərarın icra edilməməsinə görə dövlət qulluqçularının və digər subyektlərin effektiv məsuliyyətinin müəyyən edilməsi;¹⁸⁰
- icra məmurları sisteminin gücləndirilməsi;¹⁸¹
- müvafiq hallarda konstitusiya şikayətinin və ya digər məhkəmə müdafiə vasitələrinin təmin edilməsi (həmçinin bu sənədin IV bölməsinə bax).¹⁸²

Əlavə təlimatları Nazirlər Komitəsinin, eləcə də Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyasının (CEPEJ) digər müvafiq sənədlərində tapmaq olar.¹⁸³

ii. Kompensasiyaedici hüquqi müdafiə vasitələri

Sürətləndirici yanaşmaya üstünlük verilsə də, Məhkəmə qəbul etmişdir ki, dövlətlər həm də yalnız kompensasiyaedici hüquqi müdafiə vasitələrini tətbiq etməyə üstünlük verə bilirlər, belə vasitə səmərəsiz hesab olunmur. Belə bir vasitənin səmərəliliyi aşağıdakı tələblərin ödənilməsindən asılıdır:

- kompensasiya iddiasına ağılabatan müddətdə baxılmalıdır;
- kompensasiya ləngidilmədən və bir qayda olaraq kompensasiyanın verilməsi haqqında qərarın qüvvəyə mindiyi tarixdən altı aydan gec olmayaraq ödənilməlidir;

179. Misal üçün bax: Rusiya ilə bağlı CM/Inf/DH(2006)19rev3 sayılı sənəd, Ukrayna ilə bağlı CM/Inf/DH(2007)30 sayılı sənəd.

180. Misal üçün bax: Albaniya ilə bağlı CM/Inf/DH(2011)36 sayılı sənəd, Gürcüstanla bağlı CM/Inf/DH(2009)28 sayılı sənəd, Rusiya ilə bağlı CM/Inf/DH(2006)19rev3 sayılı sənəd, Serbiya ilə bağlı CM/Inf/DH(2010)25 sayılı sənəd.

181. Misal üçün bax: Gürcüstanla bağlı CM/Inf/DH(2009)28 sayılı sənəd, Ukrayna ilə bağlı CM/Inf/DH(2007)30 sayılı sənəd.

182. Misal üçün bax: Albaniya ilə bağlı CM/Inf/DH(2011)36 sayılı sənəd, Rusiya ilə bağlı CM/Inf/DH(2006)19rev3 sayılı sənəd, Serbiya ilə bağlı CM/Inf/DH(2010)25 sayılı sənəd.

183. Xüsusilə bu sənədlərə bax: Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə "İnzibati hüquq sahəsində inzibati və məhkəmə qərarlarının icrasına dair" Rec(2003)16 sayılı Təvsiyəsi və "İcraya dair" Rec(2003)17 sayılı Təvsiyəsi və İcra haqqında Avropa Şurasının mövcud təvsiyələrinin daha yaxşı icrasına dair CEPEJ-in təlimatları (sənəd: CEPEJ(2009)11REV2).

- kompensasiya tələbini tənzimləyən prosesual qaydalar Konvensiyanın 6-cı maddəsi ilə təmin edilən ədalətlik prinsipinə uyğun olmalıdır;
- məhkəmə xərcləri ilə bağlı qaydalar iddiaçıların iddia tələbi əsaslı olduqda onların üzərinə həddindən artıq yük qoymamalıdır;
- kompensasiyanın səviyyəsi Məhkəmənin oxşar işlərdə çıxardığı qərarlarla müqayisədə məntiqə uyğun olmayan dərəcədə aşağı olmamalıdır.¹⁸⁴

Ciddi, amma təkzib edilə bilən belə bir ehtimal mövcuddur ki, həddindən artıq uzun sürən icraat mənəvi zərərə səbəb olur. Dövlətə qarşı çıxarılmış qərarın dövlət tərəfindən icrası həddindən artıq gecikdirildikdə bu ehtimal xüsusilə ciddi olur.¹⁸⁵

Məhkəmə qərarlarının icrasına nəzarəti həyata keçirərkən Nazirlər Komitəsi kompensasiyaedici hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyini təmin etmək üçün nəzərdən keçirilməli olan bəzi konkret aspektləri, xüsusən ödənişlərin avtomatik indeksləşdirilməsini və gecikdirilmiş ödənişlər üzrə faizlərin ödənilməsini vurğulamışdır.¹⁸⁶

Qeyd etmək olar ki, Məhkəmə “müvafiq ölkənin öz hüquq sisteminə, adət-ənənələrinə və həyat səviyyəsinə uyğun şəkildə” kompensasiyaedici daxili hüquqi müdafiə vasitələrini təmin etmək məsələsində dövlətə geniş qiymətləndirmə sərbəstliyi verir.¹⁸⁷ Bu baxımdan Məhkəmə icraatın uzanmasına qarşı kompensasiyaedici səmərəli daxili hüquqi müdafiə vasitələri ilə bağlı etiraf etmişdir ki, “ölkədaxili məhkəmələr üçün digər zərər növlərinə görə ölkədaxili səviyyədə təyin edilən məbləğlərə istinad etmək və öz daxili inamlarına güvənmək, hətta bu məbləğlər analoji işlərdə Məhkəmənin təyin etdiyi məbləğdən aşağı olsa belə, daha asan olar”.¹⁸⁸

184. Bax: *Ivanov işi*, 99-cu bənd.

185. Eyni qərar, 100-cü bənd.

186. Misal üçün bax: Gürcüstanla bağlı CM/Inf/DH(2009)28 sayılı sənəd, Rusiya ilə bağlı CM/Inf/DH(2006)19rev3 sayılı sənəd, Ukrayna ilə bağlı CM/Inf/DH(2007)30 sayılı sənəd.

187. Bax: *Ivanov işi*, 99-cu bənd.

188. Misal üçün bax: *Apicella İtaliyaya qarşı*, ərizə № 64890/01, Böyük Palatanın 29 mart 2006-cı il tarixli qərarı, 78-ci bənd.

Qabaqcıl təcrübə nümunəsi

□ Serbiyada Konstitusiya Məhkəməsi 2012-ci ildə öz presedent hüququnu Strasburq Məhkəməsinin presedent hüququna uyğunlaşdırdı və beləliklə, dövlətə məxsus olan, barəsində müflisləşmə prosedurları aparılan şirkətə qarşı son qərarlarda müəyyən edilmiş məbləğlərin dövlət tərəfindən ödənilməsi barədə qərar qəbul etdi. Nəticədə Məhkəmə hesab etdi ki, konstitusiya şikayəti belə işlərdə səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsidir, hərçənd ki, əvvəllər bunun əksi barədə qərar çıxarmışdı.¹⁸⁹

189. Bax: *Marinković Serbiyaya qarşı*, ərizə № 5353/11, 29 yanvar 2013-cü il tarixli qərardad, 59-cu bənd.

IV. Ümumi daxili hüquqi müdafiə vasitələri

Konvensiyanın 13-cü maddəsinin kontekstində ümumi hüquqi müdafiə vasitəsi Konvensiyadakı hüquq və ya azadlığın dövlət orqanı tərəfindən baş vermiş pozuntusunun aradan qaldırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur və onun istifadəsi hər hansı konkret faktoloji və ya hüquqi kontekstlə məhdudlaşdırılmır. 13-cü maddə dövlətlərin üzərinə hüquq və azadlıqları pozulan “hər kəs” üçüm səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrini təmin etmək öhdəliyi qoysa da, iştirakçı dövlətlərin ümumi hüquqi müdafiə vasitələri təqdim etməsini tələb etmir.

13-cü maddə nöqteyi-nəzərindən daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəli olub-olmaması məsələsinə tətbiq edilən ümumi prinsiplər ümumi hüquqi müdafiə vasitələrinin səmərəliliyinə də şamil edilir.¹⁹⁰ Geniş mənada götürdükdə bu o deməkdir ki, ümumi hüquqi müdafiə vasitələri səmərəli, yetərli və əlçatan olmalıdır (əlavə olaraq yuxarıda II bölməyə bax).

Ümumi daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin iki geniş növünü ayırd etmək mümkün hesab edilir: bir tərəfdən müəyyən iştirakçı dövlətlərdə məhkəmə icraatı zamanı fərdlərin hər hansı hakim qarşısında Konvensiyanın müddəalarına istinad etmək imkanına malik olması; digər tərəfdən isə, konstitusiya şikayətləri vermək imkanı.

Ümumi hüquqi müdafiə vasitəsinin nümunəsini belə bir faktın timsalında görmək olar ki, Konvensiyaya işin həlli üçün bir neçə və yaxud hətta bütün məhkəmələrdəki və ya tribunallardakı icraatlarda tətbiq oluna bilən hüquq mənbəyi kimi baxmaq olar.¹⁹¹ Belə sistem potensial olaraq yuxarı instansiya məhkəmələrinə Konvensiya ilə bağlı hüquqi məsələlər üzrə apellyasiya şikayəti verməyə ehtiyac olmadan icraatın erkən mərhələsində Konvensiya hüquqlarının pozulması ilə bağlı iddiaların həllinə imkan verir və zəruri hallarda yuxarı milli məhkəmələr tərəfindən məsələyə yenidən baxılması imkanı qalır.

190. Misal üçün bax: *Sürmeli Almaniyaya qarşı*, ərizə. № 75529/01, Böyük Palatanın 8 iyun 2006-cı il tarixli qərarı, 97-101-ci bəndlər.

191. Bu növ hüquqi müdafiə vasitələri, məsələn, Avstriyada (Avstriyada Konvensiyanın konstitusional statusuna görə Avstriyanın hakimiyyət orqanları və məhkəmələri Konvensiyayı və Məhkəmənin preşedent hüququnu nəzərə almalıdırlar), İrlandiyada ("İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyası" barədə Qanun, 2003-cü il, 3-cü maddə; dairə məhkəmələri və yüksək məhkəmələr qarşısında bu hüquqi müdafiə vasitəsi başqa bir vasitə olmadığı əlçatandır və bu baxımdan yardımçı vasitə hesab edilə bilər), Niderlandda (Mülki Məcəllənin 6:162-ci maddəsi), Norveçdə ("Norveç qanunvericiliyində insan hüquqlarının mövqeyinin möhkəmləndirilməsi haqqında" Qanun, 1999-cu il, 3-cü maddə), Birləşmiş Krallıqda ("İnsan hüquqları haqqında" Qanun, 1998-ci il, 8-ci maddə) mövcuddur.

Qeyd etmək olar ki, hətta Məhkəmənin səmərəli hesab etmədiyi və ya hələ də bu cür elan edə bilmədiyi konstitusiyon və ya qanunvericilik əsaslı bəzi digər daxili hüquqi müdafiə vasitələri hər halda müəyyən pozuntularla bağlı şikayətləri həll etmək iqtidarındadır.

A. Konstitusiyə şikayətləri

Bir çox üzv dövlətlərdə milli konstitusiyaya ilə qorunan hüququn iddia edilən pozuntusunu aradan qaldırmaq üçün milli konstitusiyaya məhkəməsinə müraciət etmək mümkündür.¹⁹² Şikayətin həlli üçün ölkədaxili səviyyədə istifadə edilə bilən son vasitə təşkil etməklə yanaşı, ümumi hüquqi müdafiə vasitəsinin bu forması həm də ölkədaxili səviyyədə qorunan hüquqların təfsiri və tətbiqində ardıcılığın təmin edilməsinə və ya inkişaf etdirilməsinə töhfə verə bilər ki, bu da ümumilikdə müdafiənin daha da gücləndirilməsinə gətirib çıxarır. Sonradan Strasburq Məhkəməsinə müraciətin predmeti olan fərdi işlərə dair qərarları vasitəsilə konstitusiyaya məhkəməsi milli və Avropa səviyyələri arasında birbaşa məhkəmə dialoqunda iştirak edə bilər. Bu iki aspekt – Konvensiya hüquqlarının pozulması ilə bağlı iddialar üzrə ən yüksək ölkədaxili səviyyədə hüquqi müdafiə vasitələrinin və məhkəmə araşdırmasının təmin edilməsi – ümumi Konvensiya sistemi çərçivəsində subsidiarlıq prinsipinin səmərəli fəaliyyətinə kömək edir.

Konvensiyanın 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş “hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs üçün” səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinin təmin edilməsi tələbini yerinə yetirmək üçün konkret hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcud olmadığı hallarda ümumi hüquqi müdafiə vasitələri də mühüm rol oynaya bilər (kursiv sonradan əlavə olunub). Məsələn, bəzi üzv dövlətlərdə ağılabatan müddətdə məhkəmə araşdırması hüququnun (Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi) iddia edilən pozuntusu ilə bağlı daxili hüquqi müdafiə vasitəsi kimi konstitusiyaya şikayəti vermək imkanı mövcuddur ki, bu da digər daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirmək barədə qaydadan istisna haldır.

192. Məsələn, 2008-ci ildə (Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) üçün aparılmış müqayisəli tədqiqat çərçivəsində) müəyyən edilmişdir ki, Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya, Çex Respublikası, Almaniya, Latviya, Serbiya, Slovakiya Respublikası, Sloveniya, İspaniya və Türkiyədə olduğu kimi, Albaniya, Andorra, Avstriya (“qismən”), Azərbaycan, Xorvatiya, Çexiya, Kipr, “keçmiş Yuqoslaviya respublikası Makedoniya”, Gürcüstan, Almaniya, Macarıstan, Lixtenşteyn, Monteneqro (“yalnız inzibati işlər üzrə”), Malta, Polşa, Rusiya Federasiyası, Slovakiya, Sloveniya, İspaniya, İsveçrə və Ukraynada “konstitusiyaya şikayəti imkanı və oxşar konstitusiyon vasitələr” mövcuddur (bu sənədə bax: CDL- JU(2008)026, 7 noyabr 2008-ci il).

Beləliklə, bir sıra üzv dövlətlərin konstitusiyaları konstitusiya şikayəti (və ya apellyasiya şikayəti) prosedurunun müəyyən formasını nəzərdə tutur ki, bununla da fiziki şəxs və bəzi hallarda hüquqi şəxslər¹⁹³ dövlət orqanının hərəkət və ya hərəkətsizliyinin onların konstitusiya ilə qorunan hüquqlarının pozuntusuna səbəb olması ilə bağlı milli konstitusiya məhkəməsinə şikayət edə bilərlər. Bu cür hüquqi müdafiə vasitələri o halda Konvensiyanın 13-cü maddəsində nəzərdə tutulan mənada səmərəli sayılır ki, konstitusiya ilə qorunan hüquqlar Konvensiya hüquqlarını birbaşa özündə ehtiva edir və ya mahiyyətcə onlara uyğun gəlir.¹⁹⁴ Məhkəmə bildirmişdir ki, “əsas insan hüquq və azadlıqlarının konstitusion müdafiəsini təmin edən hüquq sistemlərinə gəldikdə, ... bu müdafiənin hüdudlarını yoxlamaq zərər çəkmiş şəxsin üzərinə düşür”.¹⁹⁵

Belə hüquqi müdafiə vasitəsinin əhatə dairəsinə qoyulan məhdudiyətlər onu müəyyən hallarda Konvensiyanın 13-cü maddəsinə görə səmərəsiz edə bilər. Məsələn, Məhkəmə müəyyən edib ki, konstitusiya məhkəməsinin fərdi şikayətlərə baxması o halda səmərəsiz olur ki, iddia edilən pozuntu tətbiq olunan hüquq normasının konstitusiyaya zidd olması (konstitusiya məhkəməsinin yurisdiksiyasına aid olan məsələ) ilə bağlı deyil, məzmununa görə konstitusiyaya zidd olmayan normanın yanlış tətbiqi və ya təfsiri (konstitusiya məhkəməsinin yurisdiksiyası xaricində olan məsələ) nəticəsində baş vermiş olur.¹⁹⁶ Eynilə, konstitusiya şikayəti verildikdə həmin şikayət adı məhkəmələrin qərarlarına deyil, yalnız qanunvericilik normalarına aid olduğu halda Konvensiyanın 35-ci maddəsinə əsasən hüquqi müdafiə vasitəsi kimi səmərəsiz ola bilər.¹⁹⁷

Konstitusiya şikayətləri ümumiyyətlə subsidiar (yardımçı) xarakter daşıyır: konstitusiya şikayəti verməzdən əvvəl ərizəçi ilk növbədə ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələri qarşısında mövcud olan əlçatan, səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə malik olmalıdır. Bu qaydadan istisnalar ola bilər, məsələn, onun tətbiqinin ərizəçiyə

193. Məsələn, Avstriya, Bosniya və Herseqovina, Çex Respublikası, Latviya, Rusiya Federasiyası, Slovakiya, Sloveniya və Türkiyədə olduğu kimi.

194. *Apostol Gürcüstana qarşı işdə* (ərizə № 40765/02, 28 noyabr 2006-cı il tarixli qərar) Məhkəmə qeyd etdi ki, müvafiq milli konstitusiya normalarından heç biri “icrası məcburi olan qərarların icra olunmamasına qarşı təminat vermir, elə təminat ki, *ən azı* Məhkəmənin presedent hüququnda təsbit olunmuş təminatlarla *az-çox müqayisə oluna bilsin*” (kursiv sonradan əlavə olunub; 38-ci bənd).

195. Misal üçün bax: *Vincić və başqaları Serbiyaya qarşı*, ərizə № 44698/06 və digər ərizələr, 1 dekabr 2009-cu il tarixli qərar, 51-ci bənd.

196. Bax: *Savics Latviyaya qarşı*, ərizə № 17892/03, 27 noyabr 2012-ci il tarixli qərar, 113-115-ci bəndlər; həmçinin bax: *Dorota Szott-Medynska Polşaya qarşı*, ərizə № 47414/99, şikayətin qəbul edilənliliyi məsələsinə dair 9 oktyabr 2003-cü il tarixli qərar.

197. Misal üçün bax: *Rolim Comercial, S.A. Portuqaliyaya qarşı*, ərizə № 16153/09, 16 aprel 2013-cü il tarixli qərar.

ciddi və aradan qaldırılması mümkün olmayan zərər vurması¹⁹⁸ və ya müəyyən şikayət növləri, məsələn, adi məhkəmələrdə icraatın həddindən artıq uzun olması¹⁹⁹ buna misaldır.

Bununla belə, subsidiarlıq prinsipinin tətbiqi qaydası konstitusiya şikayətinin Konvensiyanın 13-cü maddəsində nəzərdə tutulan səmərəliliyinə təsir göstərə bilər. Məsələn, Məhkəmə müəyyən etdi ki, daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməsi üçün əvvəlcə Ali Məhkəmənin sədrinə əlavə kassasiya şikayətinin verilməsindən ibarət ölkədaxili tələb, əgər bu mərhələyə qədərki hüquqi müdafiə vasitələri səmərəsiz olubsa, konstitusiya şikayətinin əlçatanlığına maneə yaradır.²⁰⁰ Başqa bir işdə Məhkəmə müəyyən etdi ki, konstitusiya şikayətinin əhatə dairəsini Ali Məhkəmədə mübahisələndirilə bilən hüquqi məsələlərlə məhdudlaşdıran ölkədaxili tələb (bu işdə şikayətin qanuni əsaslarla qəbul edilənləri məsələsi) konstitusiya məhkəməsi tərəfindən “ərizəçinin şikayətinə baxılmasının faktiki olaraq qadağan edilməsi ilə nəticələnib”.²⁰¹ Konstitusiya məhkəməsinin şikayəti qəbul etməsi üçün ərizəçinin hüququnun “ciddi və düzəldilməsi mümkün olmayacaq nəticələrə gətirib çıxaran” dərəcədə “kobud şəkildə pozulması” şərt kimi müəyyən edilibsə, bu şərtin necə təfsir və tətbiq edildiyinə dair kifayət qədər presedent hüququ mövcud deyilsə, konstitusiya şikayəti “ərizəçinin işində səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi kimi kifayət qədər əminliklə qəbul edilə bilməz”.²⁰²

Ümumiyyətlə, konstitusiya şikayətinin səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab edilməsindən ötrü o, fərdlər üçün birbaşa əlçatan olmalıdır. Beləliklə, Məhkəmə, məsələn, İtaliyada mövcud olan müstəsna konstitusional vasitəni səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hesab etməkdən imtina etdi, belə ki, yalnız hakim konstitusiya məhkəməsinə ya öz təşəbbüsü ilə, ya da tərəflərdən birinin tələbi ilə müraciət edə bilərdi: “İtaliya hüquq sistemində fərdin qanunun konstitusiyaya uyğunluğunu yoxlamaq üçün birbaşa konstitusiya məhkəməsinə müraciət etmək hüququ yoxdur. Yalnız işə mahiyyəti üzrə baxan məhkəmə öz vəsatəti və ya tərəfin tələbi ilə konstitusiya məhkəməsinə müraciət etmək hüququna malikdir. Müvafiq olaraq, belə

198. Bu tip geniş əhatəli istisna, məsələn, Azərbaycan, Almaniya, Latviya, Sloveniyada mövcuddur.

199. Məsələn, Xorvatiya və Serbiyada olduğu kimi.

200. Bax *İsmayilov Azərbaycanla qarşı*, ərizə № 4439/04, 17 yanvar 2008-ci il tarixli qərar, 39-40-cü bəndlər.

201. *Zborovsky Slovakiyaya qarşı*, ərizə. № 14325/08, 23 oktyabr 2012-ci il tarixli qərar, 51-54-cü bəndlər.

202. Bax: *Horvat Xorvatiyaya qarşı*, ərizə № 51585/99, 26 iyul 2001-ci il tarixli qərar, 41-44-cü bəndlər (Qeyd: Sonradan Xorvatiya qanunvericiliyində dəyişiklik edildi və artıq pozuntunun ağırlığından və ya nəticələrindən asılı olmayaraq, məhkəmə prosesi uzandığı hallarda digər hüquqi müdafiə vasitələri qabaqcadan tükəndirilmədən konstitusiya şikayətlərinə icazə verilir: bax: Slaviček Xorvatiyaya qarşı, ərizə № 20862/02, şikayətin qəbul edilənləri məsələsinə dair 4 iyul 2002-ci il tarixli qərardad).

müraciət Konvensiyanın 35-ci maddəsinə əsasən tükəndirilməsi tələb olunan hüquqi müdafiə vasitəsi ola bilməz”.²⁰³

Önemli olan budur ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi qarşısında hüquqi müdafiə vasitəsi qərarların effektiv qəbulunu təmin etsin. İstər çıxılmaz vəziyyətə qarşı təminatların olmaması, istərsə də təminatların uğur gətirməməsi səbəbindən Məhkəmə qərar vermək iqtidarında olmazsa, bu, “məhkəməyə müraciət etmək hüququnun mahiyyətinin [məhdudlaşdırılmasına] ... və ərizəçinin konstitusiyaya şikayətinin yekun olaraq effektiv həll edilməsi hüququndan [məhrum edilməsinə] gətirib çıxarır.”²⁰⁴

Konstitusiyaya şikayəti prosedurunun Konvensiyanın 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi olması üçün o həmçinin pozuntunun effektiv şəkildə kompensasiya olunmasını təmin etməlidir. Buna görə də konstitusiyaya məhkəməsinə bir sıra səlahiyyətlər verilə bilər. Bunlara çox zaman aşağıdakılar daxildir: pozuntunun mövcudluğunun elan edilməsi;²⁰⁵ mübahisələndirilən qərarın, tədbirin və ya aktın ləğv edilməsi;²⁰⁶ pozuntu hərəkətsizlik nəticəsində baş verdikdə, müvafiq orqana lazımi tədbir görülməsi üçün göstəriş verilməsi;²⁰⁷ konstitusiyaya məhkəməsinin gəldiyi nəticələr əsasında sonrakı icraat üçün işin müvafiq orqana göndərilməsi;²⁰⁸ kompensasiyanın ödənilməsi barədə qərar çıxarılması;²⁰⁹ və/və ya pozuntuya qədərki vəziyyətin bərpası (*restitutio in integrum*) haqqında qərar qəbul edilməsi.²¹⁰

Bu səlahiyyətlər təkcə nəzəri cəhətdən mövcud olmamalı, həm də praktikada səmərəli olmalıdır. Məsələn, konstitusiyaya məhkəməsinin iş üzrə icraatın sürətləndirilməsi barədə qərarı icraatı faktiki sürətləndirməklə ağılabatan müddətdə məhkəmə araşdırması hüququnun pozulmasına qarşı qabaqlayıcı təsirə malik olmalıdır.²¹¹

203. Bax: *Immobiliare Saffi İtaliyaya qarşı*, ərizə № 22774/93, Böyük Palatanın 28 iyul 1999-cu il tarixli qərarı, 42-ci bənd . Həmçinin misal üçün bu qərara bax: *I.R.S. Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 26338/95, 28 yanvar 2003-cü il.

204. Bax: *Marini Albaniyaya qarşı*, ərizə № 3738/02, 18 dekabr 2007-ci il tarixli qərar, 119-123-cü bəndlər.

205. Məsələn, Albaniya, Andorra, Ermənistan, Avstriya, Belçika, Bosniya və Herseqovina, Çex Respublikası, Almaniya, Latviya, Rusiya Federasiyası, Serbiya, Slovakiya və Sloveniyada olduğu kimi.

206. Məsələn, Albaniya, Andorra, Ermənistan, Avstriya, Belçika, Çex Respublikası, Almaniya, Serbiya, Slovakiya və Sloveniyada olduğu kimi.

207. Məsələn, Albaniya, Çex Respublikası, Serbiya və Slovakiya Respublikasında olduğu kimi.

208. Məsələn, Albaniya, Bosniya və Herseqovina, Çex Respublikası, Almaniya, Slovakiya və Sloveniyada olduğu kimi.

209. Məsələn, Avstriya, Bosniya və Herseqovina və Slovakiya Respublikasında olduğu kimi.

210. Məsələn, Slovakiya Respublikasında olduğu kimi..

211. Misal üçün bax: *Vićanová Slovakiyaya qarşı*, ərizə № 3305/04, 18 dekabr 2007-ci il tarixli qərar.

Məsələn, təkcə pozuntunun baş verdiyini elan etmək deyil, həm də lazımi tədbirlərin görülməsi, sonrakı pozuntulara yol verilməməsi və adekvat maliyyə kompensasiyasının verilməsi barədə qərar vermək səlahiyyətinə malik konstitusiya məhkəməsinə həddindən artıq uzun sürən icraatla bağlı verilən şikayət “həm hüququn iddia edilən pozuntusunun davam etməsinin qarşısını almaq, ... həm də artıq baş vermiş hər hansı pozuntunun adekvat kompensasiyasını təmin etmək iqtidarındadır”.²¹² Digər tərəfdən, konstitusiya məhkəməsinin səlahiyyətləri icraatın uzanmasının konstitusiyaya zidd olduğunu elan etmək və konkret sürətləndirici tədbirlər və ya kompensasiya təyin etmək imkanı olmadan müvafiq məhkəməyə icraatın sürətləndirilməsi və ya yekunlaşdırılması barədə sorğu verməklə məhdudlaşdıqda və bu sorğunun sonrakı prosedurlara faktiki təsiri qeyri-müəyyən olduqda, konstitusiya şikayəti səmərəsiz ola bilər.²¹³

Bununla belə, bu o demək deyil ki, konstitusiya məhkəməsinə yalnız pozuntunu aşkar etmək və mübahisələndirilən aktı ləğv etmək səlahiyyəti verildiyi halda, konstitusiya şikayəti proseduru Konvensiyanın 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqi müdafiə vasitəsi kimi avtomatik olaraq səmərəsiz olur. Burada ikimərhələli yanaşma səmərəli ola bilər, həmin yanaşmaya əsasən, şikayətçi Konstitusiya Məhkəməsinin pozuntunu müəyyən etmiş qərarında göstərilən prinsiplərə uyğun olaraq aşağı instansiyaya məhkəməsində iş üzrə icraatın bərpa olunmasını və ya işinə hər hansı digər formada yenidən baxılmasını tələb edə bilər ki, bu da səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi təşkil edə bilər.²¹⁴ Daxili qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hüquqi müdafiə vasitələrinin “məcmuəsi” səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi ola bilər; məsələn, Slovakiya Respublikasında fərdlərdən tələb oluna bilər ki, konstitusiya şikayəti versinlər, daha sonra isə "Dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi kontekstində vurulmuş zərəre görə məsuliyyət haqqında" Qanuna əsasən kompensasiya almaq üçün ərizə təqdim etsinlər.²¹⁵

Konstitusiya məhkəməsinin fərdə müvafiq yardım göstərmək barədə qərar verə bilməsi tələbi “müərrəd” konstitusiya şikayətləri ilə “konkret” konstitusiya şikayətləri arasındakı fərqlə əks olunur. Məsələn, “müərrəd” şikayət fərdlərin məhkəmələr və ya dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilən və onların konkret vəziyyətlərinə birbaşa təsir edən qərarlarına etiraz etməsinə imkan vermir²¹⁶ və ya xüsusən konstitusiya məhkəməsinə yalnız ümumi mənada qanunların konstitusiyaya

212. Bax *Andrasik və başqaları Slovakiyaya qarşı*, ərizə № 57984/00 və s., şikayətin qəbul ediləliyinə dair 22 oktyabr 2002-ci il tarixli qərardad.

213. Bax: *Sürmeli Almaniya qarşı*, ərizə № 75529/01, Böyük Palatanın 8 iyun 2006-cı il tarixli qərarı, 105-108-ci bəndlər; *Hartman Çex Respublikasına qarşı*, ərizə № 53341/99, 10 iyul 2003-cü il tarixli qərar.

214. Bax: *Dorota Szott-Medynska Polşaya qarşı*, ərizə № 47414/99, şikayətin qəbul ediləliyinə dair 9 oktyabr 2003-cü il tarixli qərardad.

215. Bax: *Omasta Slovakiya Respublikasına qarşı*, ərizə № 40221/98, 10 dekabr 2002-ci il tarixli qərardad.

216. Məsələn üçün bax: *Apostol Gürcüstana qarşı* iş üzrə yuxarıda qeyd edilən qərar, 40-cı bənd.

uyğunluğunu yoxlamaq hüququ verir və dövlət tərəfindən fiziki şəxsə qarşı həyata keçirilən konkret tədbirləri ləğv etmək və ya dəyişdirmək imkanı vermir.²¹⁷ “Konkret” şikayət dövlət orqanları və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən hüquq və azadlıqların pozulması hallarını aradan qaldırmağa və yaxud konstitusiyaya ilə təmin edilmiş hüququn pozulması qərarını deyil, hərəkətin nəticəsi olduqda, müvafiq orqanın bu hərəkəti davam etdirməsini qadağan etməyə və mümkün olarsa, ona əvvəlki vəziyyəti bərpa etmək barədə göstəriş verməyə imkan verir.²¹⁸ Belə konstitusiya şikayəti həm də icraata səbəb olmuş faktlardan asılı olmayaraq, məhkəmə orqanının hərəkət və ya hərəkətsizliyindən irəli gələn pozuntuları dərhal və birbaşa aradan qaldırmağa imkan verir; konstitusiyaya zidd qanunun ləğvi məhkəmələr və ya dövlət orqanları tərəfindən həmin qanun əsasında qəbul edilmiş bütün yekun qərarların ləğvi ilə nəticələnir.²¹⁹

Qabaqqlı təcrübə nümunəsi

□ 2010-cu ilin sentyabrında Konstitusiyaya edilən dəyişikliklərdən sonra Türkiyənin hüquq sistemində “Konstitusiya Məhkəməsinə fərdi şikayətlə müraciət etmək hüququ” tətbiq edilib. Konstitusiya Məhkəməsi bu müddəə əsasında 23 sentyabr 2012-ci il tarixindən etibarən şikayət ərizələrini qəbul etməyə başlayıb. Məhkəmə bu qənaətə gəlib ki, bu hüquqı müdafiə vasitəsinin prinsipcə Konvensiya üzrə şikayətlər üçün müvafiq kompensasiya imkanını təmin etmədiyini söyləmək üçün heç bir əsas yoxdur.²²⁰

B. Pozuntunun aradan qaldırılmasına yönələn adi icraat zamanı Konvensiyanın müddəalarına birbaşa istinad edilməsi

Konvensiyanın ölkədaxili hüquq statusuna malik olduğu hüquq sistemlərində o, adi məhkəmə icraatı zamanı bəzi və ya bütün məhkəmələr tərəfindən birbaşa tətbiq edilir. Bu, Konvensiya hüquqlarının dövlət orqanının hərəkəti və ya hərəkətsizliyi ilə pozulduğunu iddia edən şəxslərin hüquqı müdafiə vasitəsindən yararlanaraq bu işə baxmağa səlahiyyətli olan istənilən daxili məhkəmə və ya tribunala müraciət etməsinə imkan verir. Bu, məsələn, beynəlxalq hüquq təşkilatlarının müqavilə və

217. Misal üçün bax: *Vén Macarıstana qarşı*, ərizə № 21495/93, Komissiyaın 30 iyun 1993-cü il tarixli qərarı.

218. Misal üçün bax: *Hartman Çex Respublikasına qarşı*, ərizə № 53341/99, 10 iyul 2003-cü il tarixli qərar, 49-cu bənd; *Sürmeli Almaniyaya qarşı*, ərizə № 75529/01, Böyük Palatanın 8 iyun 2006-cı il tarixli qərarı, 62-ci bənd.

219. Misal üçün bax: *Riera Blume və başqaları İspaniyaya qarşı*, ərizə № 37680/97, şikayətin qəbul edilənliliyinə dair 9 mart 1999-cu il tarixli qərar; *Voggenreiter Almaniyaya qarşı*, ərizə № 47169/99, 8 yanvar 2004-cü il tarixli qərar, 23-cü bənd.

220. Misal üçün bax: *Hasan Uzun Türkiyəyə qarşı*, ərizə № 10755/13, şikayətin qəbul edilənliliyinə dair 30 aprel 2013-cü il tarixli qərar.

qətnamələrinin mahiyyətinə görə bütün şəxslər üçün məcburi ola bilən müddələrinin dərc edildikdən sonra məcburi xarakter daşdığı monist hüquq sistemlərində belədir. Həmçinin bəzi iştirakçı dövlətlərdə Konvensiya milli qanunvericilikdən üstün tutulur. Bu tip sistemdə Konvensiya hüquqlarını özündə əks etdirən müqavilə müddəaları məhkəmələr tərəfindən dərhal icra edilir.

Bu cür prosedurlar standart prosessual qaydalarla tənzimlənir. Müvafiq məhkəmə və ya tribunal öz səlahiyyətləri daxilində pozuntunun aradan qaldırılması üçün kompensasiya təyin etmək səlahiyyətini özündə ehtiva edən və ya etməyən hər hansı qərar çıxara bilər;²²¹ yaxud alternativ olaraq, onun səlahiyyəti kompensasiyanın təyin edilməsi ilə məhdudlaşa bilər.²²² Müvafiq məhkəmənin və tribunalın qanunu ləğv etmək səlahiyyəti olmadığına görə, pozuntunun qanun və qorunan hüquq arasında əsaslı uyğunsuzluq səbəbindən baş verdiyi barədə onun gəlidiyi qənaət həmin qanunun daha geniş tətbiqi üçün birbaşa nəticələr doğurmayacaq. Bununla belə, müvafiq məhkəmə və ya tribunal sözügedən qanunun qorunan hüquqla bir araya sığmadığını bəyan edə bilər; bu səlahiyyət adətən yalnız yuxarı məhkəmələrə məxsus olur.²²³

Misal üçün, Norveçdə Konvensiya "İnsan hüquqlarının mövqeyinin möhkəmləndirilməsi haqqında" 21 may 1999-cu il tarixli Norveç Qanunu (İnsan Hüquqları Aktı) ilə milli qanunvericiliyə daxil edilmişdir. Bu Qanunun 3-cü maddəsinə uyğun olaraq, milli qanunvericiliyin müddəaları ilə ziddiyyət yarandıqda, milli qanunvericiliyə daxil edilmiş insan hüquqları konvensiyalarının müddəaları üstünlük təşkil edir. Konvensiyanın müddəaları birbaşa tətbiq edilir və bütün Norveç məhkəmələri birbaşa onlara istinad edə bilər. Məhkəmə baxdığı işdə milli qanunvericiliyin müddəasının insan hüquqları konvensiyasının müddəası ilə ziddiyyət təşkil edib-etmədiyini nəzərdən keçirə bilər, lakin daxili qanunvericilik müddəasının ümumilikdə insan hüquqlarının müddəaları ilə bir araya sığmadığını elan etmək səlahiyyətinə malik deyil. Eynilə, Slovakiya Konstitusiyasının 152-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, konstitusiya qanunlarının, adi qanunların və digər ümumi məcburi hüquqi normaların şərh və tətbiqi konstitusiyaya uyğun olmalıdır; və 154(c) maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, Konvensiya da daxil olmaqla, konstitusion hüquq və azadlıqların həddlərini genişləndirən müvafiq beynəlxalq müqavilələr qanunlardan üstün tutulur. Qanunun tətbiqi zamanı bu müddələrin milli hakimiyyət orqanları üçün ümumi təsiri ondan ibarətdir ki, Konvensiya və Məhkəmənin müvafiq presedent hüququ Konstitusiyanın ikinci bölməsində təsbit olunmuş əsas hüquq və azadlıqların şərh və hüquqi tənzimi ilə bağlı məcburi qüvvəyə malik şərhəddici rəhbər təlimat təşkil edir və beləliklə, həmin orqanların konkret işlərdə onları tətbiq edərkən səlahiyyətlərinin çərçivəsini müəyyən edir (bax: I. ÚS 67/03).

221. Məsələn, Birləşmiş Krallıqda olduğu kimi.

222. Məsələn, İrlandiyada olduğu kimi.

223. Məsələn, İrlandiya və Birləşmiş Krallıqda olduğu kimi.

Qabaqcıl təcrübə nümunələri

□ Fransada Konvensiya 4 oktyabr 1958-ci il tarixli Konstitusiyanın 55-ci maddəsinə uyğun olaraq ali qanun statusuna malikdir və bu maddəyə əsasən, “lazımı qaydada ratifikasiya olunmuş və ya təsdiq edilmiş müqavilələr və ya sazişlər dərc edildikdən sonra qanuna uyğun olaraq parlament aktlarından üstün olacaqdır, bu şərtlə ki, hər bir müqavilə və ya sazişdəki digər tərəf onun tətbiqinin şərtlərinə riayət etmiş olsun”. İstənilən ərizəçi adi ölkədaxili məhkəmə qarşısında Konvensiyada təsbit olunmuş və birbaşa qüvvəyə minmiş hüquq və azadlıqlara istinad edə bilər. Nəticə etibarilə, Konvensiyanın müddəalarının pozulması ilə bağlı iddialar şəxs tərəfindən daxili məhkəmələr qarşısında qaldırılmalıdır ki, sonuncular iddia edilən pozuntunun qarşısını almaq və ya lazımı gəldikdə onu aradan qaldırmaq imkanına malik olsunlar. Ərizəçidən Konvensiyanın pozulması ilə bağlı şikayətlərini milli hakimə təqdim etmələri tələb olunur. Əks halda, Məhkəmə daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükənməməsinə görə ərizəni qəbul edilməz hesab edir.²²⁴ Bu mexanizm fərdləri istənilən məhkəmə prosesi zamanı istifadə edilə bilər, oxşar sistem, məsələn, Avstriyada mövcuddur, orada Konvensiya konstitusional statusa malikdir.²²⁵

□ İsveçdə Ali Məhkəmə Konvensiyanın pozulmasına görə dəymiş ziyanın ödənilməsi praktikasını işləyib hazırlayıb. Konvensiyanın iddia edilən pozuntularına görə dəymiş zərərin ödənilməsi ilə bağlı iddialar Ədliyyə kanslərinə təqdim edilə bilər. Dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə bağlı Ədliyyə kansləri qarşısında iddia qaldırılmış ərizəçi, Ədliyyə kanslərinin qərarı onu qane etməzsə, ümumi məhkəmələrə də müraciət edə bilər. Ədliyyə kanslərinə müraciət etmədən də belə bir iddia ilə birbaşa ümumi məhkəmələrə müraciət etmək imkanı mövcuddur. Məhkəmə müəyyən edib ki, Ali Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsi, Ədliyyə kanslərinin praktikası ilə yanaşı, İsveçdə hazırda Konvensiyanın iddia edilən pozuntuları ilə bağlı kompensasiyanı təmin etməyə qadir olan ölçətan və səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinin mövcud olduğu qənaətinə əminliklə gəlməyə kifayət qədər əsas verir və beləliklə potensial ərizəçilər Məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəl Konvensiyanın iddia edilən pozuntularına görə kompensasiya tələb etmək üçün ölkədaxili iddia ərizəsi təqdim etməlidirlər.²²⁶

224. Məsəl üçün bax: *Segame SA Fransaya qarşı*, ərizə № 4837/06, 7 iyun 2012-ci il tarixli qərar, 68 və 71-ci bəndlər; *A.S.P.A.S. & Lasgrezas Fransaya qarşı*, ərizə № 29953/08, 22 sentyabr 2011-ci il tarixli qərar, 59-cu bənd.

225. Bax: *Tauernfleisch Vertriebs GmbH və 21 digər ərizəçi Avstriyaya qarşı*, ərizə № 36855/06, 12 mart 2013-cü il tarixli qərar, 8, 9, 23 və 24-cü bəndlər.

226. Bax: *Eriksson İsveçə qarşı*, ərizə № 60437/08, 12 aprel 2012-ci il tarixli qərar, 52-ci bənd, həmçinin bax: *Berg İsveçə qarşı*, ərizə № 26427/06, 29 noyabr 2011-ci il tarixli qərar; və *Eskilsson İsveçə qarşı*, ərizə № 14628/08, 24 yanvar 2012-ci il tarixli qərar.

V. Konvensiyanın milli məhkəmələr və tribunallar tərəfindən nəzərə alınması

Konvensiyanın hər bir Razılığa Gələn Yüksək Tərəfi 1-ci maddəyə uyğun olaraq öz yurisdiksiyasında olan hər kəsin Konvensiya hüquqlarını təmin etməyə və 46-cı maddəyə uyğun olaraq tərəf olduğu işlərdə Məhkəmənin yekun qərarlarını icra etməyə borcludur. Məhkəmə Konvensiyanın ardıcıl təfsirində təşviq edildiyinə görə,²²⁷ dövlət hakimiyyətinin bütün qollarına, o cümlədən milli məhkəmələrə və tribunallara bütün Razılığa Gələn Yüksək Tərəflərə qarşı işlərdə Məhkəmə tərəfindən Konvensiyaya verilmiş şərhə nəzərə almaq tövsiyə olunur. Bu, Konvensiyanın pozulmasının qarşısını almağa kömək edə bilər. Daxili hüquqi müdafiə vasitəsinin səmərəliliyi o halda əhəmiyyətli dərəcədə artırıla bilər ki, o, qüvvədə olan sənədin doktrinasına uyğun olaraq, Məhkəmə tərəfindən Konvensiyanın təfsirindəki dəyişikliyin tələblərinə cavab verə bilsin və bu zaman bu cür təfsirin xüsusi olaraq sözügedən Razılığa gələn Yüksək Tərəfə qarşı pozuntunun aşkar edilməsində öz əksini tapmasını gözləmək lazım gəlməsin.

Bu, təkcə hakimlər arasında görüşlər vasitəsilə deyil, xüsusilə qərarlarda ifadə olunan fikir və prinsiplərin mübadiləsi vasitəsilə həyata keçirilir. Əgər milli məhkəmələr və tribunallar Konvensiya prinsiplərini və Məhkəmənin praktikasını nəzərə ala bilsələr, öz qərarlarında bunları müzakirə edə bilərlər, Məhkəmə isə öz növbəsində bu təhlilə həm təsir göstərə, həm də özü onun təsir altında ola bilər. Bu, Məhkəmənin Konvensiyanın mötəbər təfsirində rolunun təsirini zənginləşdirir və genişləndirir. Brayton Bəyannaməsində iştirakçı dövlətlər bu münasibətləri dəstəkləmək əzmində olduqlarını bildirmişlər.²²⁹

Bir çox hüquq sistemlərində məhkəmə və ya tribunal hər hansı hüquq və ya təfsir mənbəyini nəzərdən keçirə bilər, bu sözlər xüsusən onların öz hüquq sistemində sözügedən məsələ ilə bağlı heç bir mötəbər mənbənin olmadığı hallara aiddir. Məsələn, məhkəmə təkcə eyni yurisdiksiyaya daxil olan digər məhkəmələrin qərarlarını deyil, həm də beynəlxalq məhkəmələrin və digər yurisdiksiyalardakı yuxarı məhkəmələrin və tribunalların məhkəmə təcrübəsini nəzərə ala bilər. Konvensiyadan irəli gələn hüquqlar milli qanunvericiliyə (istər konkret qanunvericilik aktı ilə, istərsə də ümumi

227. Bax: Brayton Bəyannaməsinin 23 və 25(c) bəndləri.

228. Bax: Brayton Bəyannaməsinin 12(c) bəndi.

229. Bax: Brayton Bəyannaməsinin 9(c)iv bəndi.

konstitusion saziş vasitəsilə) daxil edilibsə, bu hüquqların şərh və tətbiq edilməsinə milli məhkəmələr və tribunallar cəlb oluna bilər. Belə hallarda milli məhkəmənin və ya tribunalın İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin məhkəmə təcrübəsini²³⁰ nəzərə ala bilməsi vacibdir bunsuz o, Konvensiyanı lazımı qaydada şərh edə bilməyəcək.

Məsələn, Birləşmiş Krallıqda məhkəmə və ya tribunal Konvensiya hüquqları ilə bağlı yaranmış məsələni həll edərkən, onlar milli qanunvericiliyə daxil edildiyinə görə Məhkəmənin praktikasını nəzərə almağa borcludur (amma formal olaraq buna məcbur deyil), bu isə o deməkdir ki, praktikada daxili məhkəmələr və tribunallar Məhkəmənin verdiyi şərhlərə, həmin şərhərdən kənarlaşmaq üçün xüsusi səbəb olmadıqda, əməl etməlidirlər.²³¹

Almaniya Federal Konstitusiyası Məhkəməsi (*Bundesverfassungsgericht*) bir neçə qərarında Konvensiya ilə Almaniya hüququ arasındakı əlaqəyə toxunaraq, İHAK-ı və Strasburq Məhkəməsinin məhkəmə təcrübəsini faktiki olaraq konstitusiyaya hüququ səviyyəsinə qaldırır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin fikrincə, daxili qanunvericiliyə görə formal olaraq adi qanun kimi baxılan Konvensiya konstitusiyadakı əsas hüquqların və qanunun aliliyi prinsipinin “təfsirində yardımçı rol” (*Auslegungshilfe*) oynayır. Bu, konstitusiyaya normalarının Konvensiya normaları ilə sxematik şəkildə uzlaşdırılmasını tələb etmir, lakin bu, Konvensiya dəyərlərinin konstitusiyaya standartlarına uyğun olduğu dərəcədə Federal Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən nəzərə alınmasını tələb edir. Federal Konstitusiyaya Məhkəməsi hətta Strasburq Məhkəməsinin qərarlarının işığında öz məhkəmə təcrübəsini

230. Analoji olaraq, həm də Konvensiyanın 11 sayılı Protokolu qüvvəyə minənə qədər Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasının və Nazirlər Komitəsinin praktikasını.

231. *Al-Khawaja və Tahery Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə iş materiallarının Böyük Palataya göndərilməsi gözlənilirdi müddətdə Birləşmiş Krallığın Ali Məhkəməsi *R. Horncastle və başqalarının işində* ittiham hökmünün çıxarılması üçün yeganə və həlledici əsas qismində şayiənin sübut kimi qəbul edilməsinə yetərinə əsas verən balanslaşdırıcı faktorların mövcudluğu ilə bağlı Palatanın şübhəsini bölüşməkdən imtina etdi və hesab etdi ki, ölkədaxili qanunvericilik ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun tələblərinə uyğundur. Ali Məhkəmə qeyd etdi ki, o, adətən Məhkəmə tərəfindən aydın şəkildə müəyyən edilmiş prinsipləri tətbiq etsə də, Məhkəmənin ölkədaxili icraatın aspektlərini yetərinə qiymətləndirməsi və ya nəzərə alması məsələsində onun şübhələri olduqda, o, Strasburq Məhkəməsinin qərarını icra etməkdən imtina edə bilər. *Horncastle işi* üzrə qərarını nəzərə alaraq, *Al-Khawaja və Tahery* işində Böyük Palata hesab etdi ki, təqsirləndirilən şəxsə qarşı yeganə və ya həlledici sübut olan şayiənin qəbul edilməsi avtomatik olaraq 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulması ilə nəticələnməyəcək və b uqənaətə gəldi ki, Birləşmiş Krallıq qanunvericiliyində ədaləti təmin etmək üçün güclü təminatlar var. Hakim Bratza qərarla üst-üstə düşən rəyində bunu məhkəmə dialoqunun yaxşı nümunəsi saydı.

ləğv etmişdir.²³² Oxsar yanaşma Avstriyanın dövlət orqanları və məhkəmələri tərəfindən də istifadə edilir.

Niderland Konstitusiyasının 93-cü maddəsinə əsasən, beynəlxalq müqavilələr dərc edildikdən sonra məcburi qüvvəyə malik olur. Konstitusiyanın 94-cü maddəsində göstərilir ki, Krallığın daxilində qüvvədə olan qanunvericilik aktları bütün şəxslər üçün məcburi qüvvəsi olan müqavilələrin müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edərsə, tətbiq edilməyəcək. İnsan hüquqlarına aid işləri araşdıran daxili məhkəmələr bu zaman Konvensiyanı nəzərə alır, özü də onlar təkcə Məhkəmənin Niderlanda qarşı çıxardığı qərarları nəzərə almır, həm də Konvensiyanın müddəalarını bütövlükdə Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsinin işığında nəzərə alır: Konvensiya hüquqları Məhkəmənin şərhinə uyğun şəkildə şərh edilməlidir.²³³

Norveç Ali Məhkəməsi bir sıra qərarlarında qeyd etmişdir ki, daxili məhkəmələr Konvensiyanı şərh edərkən Məhkəmə ilə eyni metoddan istifadə etməli və beləliklə Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsinə nəzərə almalıdırlar. Məhkəmənin qərarlarının əhatə dairəsi ilə bağlı şübhə yaranarsa, daxili məhkəmələr onların baxdığı işdə faktların və tətbiq edilən qanunun Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsi ilə müqayisə oluna bilən olub-olmadığını nəzərdən keçirməlidirlər. Bununla belə, Konvensiyanın müddəalarının izahı ilk növbədə Məhkəmənin vəzifəsi olduğundan, Ali Məhkəmə bəyan etmişdir ki, daxili məhkəmələrin şərh Məhkəmənin şərh qədər dinamik olmamalıdır. Praktikada Ali Məhkəmə tərəfindən işlənilib hazırlanmış təcrübə o deməkdir ki, yerli məhkəmələr Məhkəmənin praktikasına əməl etməlidirlər.

Milli məhkəmə və ya tribunal milli qanunvericiliyin müddəasını şərh etməli olduğu zaman alternativ şərhlər arasında seçim edərkən, Konvensiyanın hər hansı tələblərini Məhkəmənin şərh etdiyi şəkildə nəzərə ala bilsə, bu, pozuntunun qarşısını almağa kömək edə bilər. Milli məhkəmələrin və ya tribunalların bunu etmək üçün imkanları müxtəlif dərəcədə olur. Məsələn, bir çox hüquq sistemlərində belə bir fərziyyə var ki, qanunvericilik norması qeyri-müəyyən olduqda, əgər əksinə dəlalat edən hal yoxdursa, qanunverici orqanın sözügedən dövləti Konvensiya üzrə öhdəliklərini pozacaq vəziyyətə salmaq niyyətində olmadığı güman edilə bilər. Hətta bəzi hüquq sistemlərində²³⁴ milli məhkəmənin və ya tribunalın qanunun müddəasına verilmiş şərhin Konvensiyadan irəli gələn hüquqlara zidd olduğunu düşündüyü təqdirdə həmin şərhə nəzərə alınması mümkündür, əks halda bu o demək olardı ki, sözügedən müddəanın qüvvəsi məhdudlaşdırılır və yaxud o, müəyyən əlavə xüsusiyyətləri və ya təminatları özündə ehtiva edən müddəa kimi qəbul edilir. Bu cür

232. Qabaqlayıcı həbs, 4 may 2011-ci il tarixli qərar, № 2 BvR 2365/09, bax: www.bundesverfassungsgericht.de.

233. Oxsar sistemlər, məsələn, Yunanıstan və İsveçdə mövcuddur.

234. Məsələn, Avstriya, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Latviya, Niderland, Norveç, İsveçrə, Türkiyə və Birləşmiş Krallıqda.

yanaşma qanunun Konvensiyaya uyğun şərhinə kömək edə bilər. Xüsusi hallardan biri ondan ibarətdir ki, milli məhkəmələrin və tribunalların prosedurlarının və ya qərarlarının özü Konvensiyanın pozulmasına səbəb ola bilər. Milli məhkəmələr və tribunallar Məhkəmənin öz presedent hüququnda şərh etdiyi Konvensiya prinsiplərini özləri nəzərə ala bilsələr, bunun qarşısı alınmış olar.

Məsələn, İsveçrə Federal Tribunalı Konvensiyanın 13-cü maddəsi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün müvafiq federal qanuna əsasən müdafiə edilməsi üçün heç bir hüquqi müdafiə vasitəsinin mövcud olmadığı şikayət ərizəsinə baxmağa səlahiyyətli olduğunu bəyan edib.²³⁵ Oxşar yanaşma Avstriyanın Ali Məhkəməsi tərəfindən də tətbiq edilir.²³⁶

Məhkəmənin ərizəçini daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirmiş hesab etməsi üçün ölkədaxili icraat zamanı müvafiq Konvensiya hüquqlarına istinad edilməsi kifayətdir. Bununla belə, iddiaçı Konvensiyadakı və ya Məhkəmənin presedent hüququndakı konkret məsələni məhkəmə və ya tribunal qarşısında qaldıra bilər və bunu edərkən milli məhkəmə prosedurlarına riayət edilməsi tələb oluna bilər, amma hər hansı məhdudiyət mövcud vəziyyətdə zəruri və mütənasib olmalıdır. Əgər belə bir məsələni prosesdə iştirak edən tərəf qaldırmayıbsa, milli məhkəmə və ya tribunal ona baxa bilməz.

Bir çox milli hüquq sistemlərində iddiaçının ölkədaxili icraatlarda istinad edilən Məhkəmə qərarının tərcüməsini təqdim etməsinə ehtiyac yoxdur. Bununla belə, bəzi üzv dövlətlərdə iddiaçıdan qərarın tərcüməsini təqdim etməsi tələb oluna bilər, lakin hər hansı belə tələb iddiaçı (ərizəçi) üçün əsassız yük yaratmamalıdır.

İddiaçı məhkəmə prosesində Konvensiyaya və ya Məhkəmənin presedent hüququna istinad etmək istədikdə, prosesdə iştirak edən digər tərəflərin də malik olduğu "tərəflərin bərabərliyi" hüququna hörmət edilməlidir.

235. Bax: *Xhavit Haliti İsveçrəyə qarşı*, ərizə № 14015/02, 1 mart 2005-ci il tarixli qərardad; həmçinin bax: *Linnekogel İsveçrəyə qarşı*, ərizə № 43874/98, 1 mart 2005-ci il tarixli qərar, 35-38-ci bəndlər.

236. 23 oktyabr 2007-ci il tarixli qərar, 110s 132/06f.

Məsələn, Niderlandda daxili məhkəməyə Məhkəmə qərarının tərcüməsini təqdim etmək lazım deyil. Məhkəmə qərarları ilə bağlı suallar hər bir məhkəmənin tərkibində olan və Avropa məhkəmələrinin presedent hüququndakı müvafiq inkişaf prosesləri barədə öz həmkarlarını məlumatlandırmağa məsul olan Avropa hüququ üzrə koordinatorlara (“GCE”) ünvanlana bilər.